

DİNİ İNANÇLARIN VE DÜŞÜNCELERİN POLİTİK AMAÇLARDA KULLANILMASINA DAİR SELÇUKLU DEVRİNDEN İBRET VERİCİ BİR ÖRNEK: BABAİLER AYAKLANMASI

An Exemplary Instance of the Usage of Religious Beliefs and Thoughts for Political Purposes from the Seljuk Period: The Babai Revolt

Salim KOCA*

Gazi Türkiyat, Güz 2012/11: 11-38

Özet: Eski Türk devletlerinde, hanedan üyeleri arasında zaman zaman iktidarı değiştirme teşebbüsleri olmuş ve bu teşebbüslerden bazıları da amacına ulaşmıştır (Meselâ Hunlarda Mete (Boğatır) babası Tuman'ı (M.Ö: 209), Göktürklerde Bilge Kağan İnel Kağanı (716), Uygurlarda Tun Bağa Tarqan üvey babası Böğü Kağanı (779), Büyük Selçuklu Devletinde Alp Arslan kardeşi Süleyman'ı (1063), Türkiye Selçuklularında II. Süleymanşâh kardeşi I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i (1196), Gıyâseddîn Keyhüsrev yeğeni III. Kılıç Arslan'ı (1205), Osmanlılarda da Yavuz Selim babası II. Bayezid'i (1512) tahtan indirerek hükümdar olmuştur). Türk devlet anlayışına göre, bu teşebbüsler, genellikle hanedan üyelerinin hakkı ve hukuku içinde değerlendirildiği için meşru ve normal birer olay olarak kabul edilmiştir. Fakat Türkiye Selçuklu Devletinin on ikinci hükümdarı olan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanatı zamanında (1237-1246), Türk devlet anlayışına aykırı olarak, hanedan üyeleri dışında farklı iki kişi tarafından Selçuklu iktidarını değiştirme teşebbüsünde bulunulmuştur. Bu teşebbüslerden biri, devlet teşkilâtının içinde bulunan Emîr Sadeddîn Köpek tarafından, diğeri de halkın içinden çıkan Baba İlyas Horasanî tarafından yapılmıştır. Bunlardan Sadeddîn Köpek, teşebbüsünü "hanedan üyesi olma" gibi sahte bir iddiaya dayandırırken, Baba İlyas Horasanî de "peygamberlik" gibi yine sahte bir iddia ve gerekçeyle ortaya çıkmıştır. Her ikisinin teşebbüsü amaçlarına ulaşmak üzere iken başarısızlığa uğratılmışsa da, bu olaylar devlet ve toplum hayatında etkisini asırlarca sürdüreceği olan maddî ve manevî bir tahribata yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Baba İlyas Horasanî, Türkmenler, şeyhlikten şahlığa yükseliş, sosyo-politik; II. Gıyâseddîn Keyhüsrev

Abstract: In Ancient Turkic empires, from time to time there were attempts of power changes between dynasty members and some of these attempts were successful (Among the Xiongnu, Modu (Boğatır) overthrew his father Tuman (209 BC); among the Gokturks, Bilgü Qaghan overthrew Inäl Qaghan (716); among the Uyghurs, Tun Bagha Tarqan overthrew his stepfather Böğü Qaghan (779); among the Great Seljuks, Alp Arslan overthrew his brother Suleiman (1063); among the Anatolian Seljuks, Suleiman II overthrew his brother Ghiyath al-Din Kaykhusraw I (1196) and Ghiyath al-Din Kaykhusraw overthrew his nephew Kilij Arslan III (1205); and among the Ottomans, Selim the Grim overthrew his father Bayezid II (1512). According to the Turkic concept of state, these attempts were generally evaluated among the rights of dynasty members and these were considered normal incidents. However, during the reign of Ghiyath al-Din Kaykhusraw II (1237-1246), twelfth ruler of the Anatolian Seljuk Sultanate, there were attempts of changing the power made by two different people outside the dynasty, being contrary to the Turkic concept of state. One of these attempts was made by Amir Sa'd al-Din Köpek who was a member of the state organization, and the other attempt was made by Baba Ilyas of Khorasan who was from the ordinary people. Among these, Sa'd al-Din Köpek based his attempt to a false pretence of "being a member of the dynasty", while Baba Ilyas of Khorasan emerged with another false pretence and

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, skoca@gazi.edu.tr

motive of "prophethood". Even though both of these attempts were failed when both of them were about to succeed, these incidents caused physical and moral devastation that would continue to affect political and social life for centuries.

Key Words : *Baba İlyas of Khorasan, Turkmens, "rise to shahdom from sheikhdom" "socio-political" Ghiyath al-din Kaykhusrew II,*

Biz, daha önce yazmış olduğumuz bir makalede, Emîr Sadeddîn Köpek'in Selçuklu saltanatını ele geçirme teşebbüsünü değerlendirmiştik (Koca 2011: 165-195). Bu makalemizde de, bir Türkmen şeyhi olan Baba İlyas Horasanî'nin aynı amaçla meydana getirmiş olduğu kitle hareketini ele alacağız. Bu ayaklanma hiç kuşkusuz "**sosyo-politik**", yani amacı politik olan toplumsal bir olaydır. Başka bir deyişle, Baba İlyas Horasanî, Türkmenleri kullanarak Selçuklu iktidarını değiştirmek suretiyle "**şeyhlikten şahlığa yükselmek**" istemişse de bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır.

Bilindiği gibi, **Mehmed Fuad Köprülü** bir makalesiyle bu konunun çerçevesini çizmiş ve temel özelliklerini belirtmiştir. **Ahmet Yaşar Ocak** da bu konuda, doktora tezi ile başlayıp daha sonra yeni ilaveler ve yorumlarla geliştirmek suretiyle esaslı bir araştırma ortaya koymuştur (Köprülü 2000; Ocak 2009). Biz bu makalemizde, Ahmet Yaşar Ocak'ın ortaya koymuş olduğu fikirleri tekrarlamadan aynı olaya ve olayın liderine farklı cephelerden bakarak, değişik yorumlar getirmeye çalıştık.

A-) AYAKLANMANIN TEMEL SEBEPLERİ

Maraş, Adıyaman, Kâhta, Gerger, Elbistan, Kefersud, Harran ve Urfa ile Amasya ve Tokat yörelerinde bulunan Türkmen kitleleri, Baba İlyas Horasanî adında bir Türkmen şeyhi tarafından Selçuklu idaresine karşı 1240 yılında ayaklandırılmıştır. Bu ayaklanma, birçok yan faktörün (bu hususta bk. Ocak 2009: 41-51), yanı sıra **politik** ve **ekonomik** olmak üzere iki temel sebebe dayanmış gözükmektedir. Bu sebeplerden ilki, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu sultanlarının, devletin kurucu ve temel unsuru olan Türkmenlere karşı izledikleri hatalı politikadır. İkincisi ise, Türkmenlerin, ayaklanmadan az önce Anadolu'da yaşamış oldukları ağır ekonomik sıkıntılarla ilgilidir. Şimdi bunları kısaca açıklamaya çalışalım:

1-) Türkmenlerin İdareci Unsur Tarafından Dışlanması ve İhmal Edilmesi

Türklerde devletin kuruluşu, idareci unsur (*beyler*) ile iş birliği yapan büyük halk kitlelerinin gönüllü gayretleri ve katkıları sonucunda gerçekleşmekteydi (Kafesoğlu 1977: 218). Devlet kurulurken bu iki unsur arasında görülen bu güzel iş birliği, dayanışma ve uyumluluk, devlet kurulduktan sonra idareci unsur tarafından halkın ihtiyaçlarına, arzularına, inançlarına, düşüncelerine ve geleneklerine uygun idarî, siyasî,

adli, sosyal, ekonomik ve kültürel politikalar izlendiği ve bu politikalarda da başarılı olunduğu takdirde devam etmekteydi. Aksi takdirde idareci unsur ile halk arasında devletin kuruluşu sırasında görülen iş birliği ve dayanışma ortadan kalkmakta, ilişkiler bozulmakta ve halk idareye verdiği desteği geri çekmekteydi. Bunun doğal sonucu olarak toplumda, idareye karşı zaman zaman tepkiler yükselmekte, düşmanlıklar artmakta, ayaklanmalar meydana gelmekte, dağılmalar ve kopmalar başlamaktaydı. Bu duruma dair en hazin olaylardan biri de Selçuklu Devletinin kurucu ve temel unsuru olan Türkmenler (*Oğuzlar*) ile Selçuklu beyleri arasında yaşanmıştır. Bu meseleyi, sebepleri ve sonuçları bakımından kısaca şöyle açıklamak ve özetlemek mümkündür:

Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş döneminde (935-1040), Selçuklu beylerinin ordusu, tamamen Türkmen atlı savaşıçılardan meydana geliyordu. Dandanakan zaferinden sonra (1040) Gaznelileri kendilerine örnek alan Selçuklu beyleri, tıpkı onlar gibi ordularını “**gulâm sitemi**”ne göre yetiştirilmiş hür Türklerden teşkil etmeye başladılar. Bunun için onlar, gerek Dandanakan savaşından önce gerekse bu savaş sırasında kendilerine sığınan Gazneli gulâmları hizmete aldılar. Böylece yeni Selçuklu ordusunun temeli atılmış oldu. Öte yandan büyük zaferin kazanılmasına ve devletin kurulmasına kadar bir asırdan fazla bir süre, yersiz ve yurtsuz bir hâlde, sığınmacı (*mülteci*) olarak bin bir sıkıntı çekmiş olan Türkmenler, geri plana itilerek, devletin bütün imkânlarından mahrum edildi. Selçuklu beylerinin bu tutumu, Türkmenler arasında haklı olarak ihmale ve ihanete uğramışlık duygusu uyandırdı. Bu duygu onlarda Selçuklu beylerine karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk yarattı. Bu yüzden Selçuklu Beylerine küsen Türkmenler, başta **Batı İnan** (*Irak-ı Acem*) olmak üzere, **Kuzey İnan** (*Irak-ı Arap*) ve **Azerbaycan** gibi batı ve kuzey uçlarına yerleşerek, başlarındaki beylerin yönetiminde kendi hayatlarını yaşamaya başladılar.

Burada sorulması ve cevaplandırılması gereken soru şudur: Selçuklu beyleri, devlet kuruluncaya kadar kendilerine, gönüllü ve masrafsız tam bir ordu sağlayarak büyük fedakârlıklarda bulunmuş olan Türkmenleri neden tasfiye etmişlerdir? Bu hususta iki faktör rol oynamış gözükmektedir. Bunlardan birincisi, Türkmen kitlelerinde aile ve boy bilincinin hâlâ çok kuvvetli olmasıydı. Dolayısıyla her Türkmen, Selçuklu beylerinden çok başlarında bulunan aile büyüklerine ve boy beylerine itaat ve bağlılık göstermekteydi. Öyle anlaşılıyor ki, Selçuklu beyleri, kendi iktidarları ve gelecekleleri için bu durumu tehlikeli ve zararlı görmüşlerdir. Öte yandan Türkmenlerdeki bu kuvvetli aile ve boy bilinci, gulâmlarda pek fazla görülüyordu. Çünkü onlar, çocuk yaşta devlet hizmetine alınıyor, hükümdara tam bir itaat ve bağlılık anlayışı içinde, saray terbiyesi ve gelenekleriyle yetiştiriliyordu. Bu eğitimin sonunda, hükümdarın şahsına tam bir itaat ve bağlılık göstermeyi en büyük erdem sayan bir insan tipi ortaya çıkmaktaydı ki, Selçuklu sultanlarının da istediği bu idi.

Bu tasfiyede rol oynayan ikinci sebep de şudur: Büyük Selçuklu Devletinin hâkimiyet sahasında Türkmenlerden başka, başta Farslar ve Araplar olmak üzere birçok

yabancı soydan ve kültürden topluluk bulunmaktaydı. Bu toplulukların iyi bir şekilde idare edilmesi ve memnun edilmesi gerekmekteydi. Bu da hiç kuşkusuz yerli halklar ile iş birliği yapılmasına ve onların da desteklerinin alınmasına bağlıydı. Bunun için bu toplulukları temsil eden uzmanlara ve elemanlara idarede yer verilerek, onların da idareye katılmaları ve iktidarın nimetlerinden faydalandırılmaları sağlanmalıydı. Daha doğrusu Selçuklu Devletinin başında bulunan ilk hükümdar **Tuğrul Beyin** bu husustaki düşüncesi ve politikası şu idi: **Eğer iktidar paylaşılacaksa, bu kendi soyundan değil, daha önemsiz ve zararsız gözüken yabancı soydan ve kültürden kişilerle olmalıydı.** Burada hemen belirtelim ki, Tuğrul Beyin temelini atmış bulunduğu bu politika ve bu hususta göstermiş olduğu tutum, sadece Selçuklu Devletinin idarecilerinde değil, Selçuklulardan günümüze kadar devam eden bütün Türk devletlerinin idarecilerinde de yerleşmiş ve değişmez bir anlayış olarak devam etmiştir¹.

Türkmen kitlelerinin İslâm ülkelerinde yerleşmiş oldukları yerlerde hayat tarzlarından kaynaklanan bazı olaylara sebep olmaları, Tuğrul Beyi Türkmenler için yeni bir politika geliştirmeye ve uygulamaya zorladı: Türkmenler dinamik ve hareketli bir kitle oldukları için uzun süre sükûnet içinde kalmazlardı. Dış hedeflere olduğu gibi iç hedeflere de saldırmaları her zaman kendilerinden beklenebilirdi. Nitekim böyle de olmuştur: Türkmen kitleleri, İslâm ülkelerinde girdikleri her yeri kendi sürülerinin serbest otlakları olarak görmüşler ve kabul etmişlerdir. Hatta onlar, zaman zaman yerli halkın ekili ve dikili sahalarına zarar vermişlerdir. Onların bu tutumu da, başta Abbasî Halifesi olmak üzere Tuğrul Beye kadar uzanan şikâyetlere sebep olmuştur. Bu şikâyetler üzerine Tuğrul Bey, Türkmen kitlelerinin başında bulunan boy beylerini devlet hizmetine alarak, onları daha yakından kontrol etmek istedi. Fakat Türkmenler, Selçuklu beylerine kırgın ve kızgın oldukları için Sultanın bu teklifini kabul etmediler (İbnü'l-Esîr 1979: IX, 508; İbnü'l-Esîr 1987: IX, 388). Yine de Türkmenlerin geleceğinden kendisini sorumlu sayan Tuğrul Bey, engin tecrübesiyle bu kitleye yeni bir hedef ve ülke göstermesi lâzım geldiğini anlamakta gecikmedi. Bunun için o, bir taraftan yerli meliklere Türkmenleri gazaya sevk etmeleri tavsiyesinde bulunurken, diğer taraftan **Melik Hasan, İbrahim Yınal ve Kutalmış** gibi hanedan üyelerini de, onlara yol açmaları ve rehberlik yapmaları için Anadolu'ya yapılan gazâların merkezi Azerbaycan'a gönderdi (İbnü'l-Esîr 1979: IX, 389; İbnü'l-Esîr 1987: IX, 301). Bunlardan İbrahim Yınal, Tuğrul Beyin emri üzerine Türkmen beylerine, **"Sizin burada kalmanızdan dolayı ülkemiz sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa, yapacağınız en doğru iş, Rûmlara karşı gazâyâ çıkıp Allâh yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de arkanızdan gelip yapacağınız işlerde**

¹ Türk idarecileri, yabancı soydan olanlara gösterdikleri erdemli davranışları kendi soyundan olanlara göstermekten daima kaçınmışlardır. Başka bir deyişle onlar, başka soydan olanlarla birleşip kaynaşmada gösterdikleri başarıyı, kendi soyundan olanlar için gösterememişlerdir. Daha doğrusu onlar, Türkmenleri memnun etmek ve devlete bağlamak için hiçbir gayrette bulunmamışlardır. Birbirlerine karşı, daima anlamsız bir güvensizlik ve soğukluk içinde olmuşlardır.

size yardımcı olacağım” şeklinde bir haber göndererek (İbnü'l-Esîr 1979: IX, 546; İbnü'l-Esîr 1987: IX, 415), ordusu ile Azerbaycan'a hareket etti (1046). Böylece Türkmenlerin bir kısmı, İbrahim Yınal'ın bu yerinde tavsiyesine uyarak, Anadolu'ya gazâ yapmak, daha iyi ekonomik imkânlarla sahip olmak ve üzerinde hür olarak yaşayabilecekleri bir yurt tutmak gayesiyle Azerbaycan'da toplanmaya başladılar. Çünkü onların, geride bırakacakları ve kaybedecekleri bir şeyleri yoktu. Bütün varlıkları, geçimlerini temin ettikleri sürüleri, bindikleri atları ve develerinin taşıdığı yüklerden ibaretti. Azerbaycan ise, çoktan beri Seyhun ötesindeki yurtlarından kopup gelmiş iman mücahitleriyle Türkmen kitlelerinin toplanmış olduğu bir bölge idi.

Görüldüğü gibi, **Selçuklu Devletinin başında bulunan Tuğrul Bey, Türkmenleri gazâ ve cihat faaliyetine özendirerek, onları merkezden uzaklaştırma, yerli halkı da kendileriyle iş birliğine teşvik etme fikrine dayanan bir politika izlemiştir.** Tuğrul Beyin temelini attığı bu politika, halefleri **Alp Arslan, Melikşâh ve Sancar** gibi sultanların zamanında da devam etmiştir. **Bu politikanın doğal sonucu olarak da Selçuklu Devleti bir Türk devleti olmaktan çıkıp İrânlılılaşmaya, devletin başında bulunan sultanlar ile Türkmenler de birbirlerine karşı yabancılaşmaya başlamışlardır.**

Selçuklu hükümdarlarının idare anlayışlarından kaynaklanan bu hatalı politikaları tepkisiz kalmamıştır: Türkmenler, Dandanakan zaferinden sonra geri plâna itilmiş olmalarını, düzeni sağlamak için Selçuklu idaresi tarafından sık sık yerlerinden edilmelerini ve özellikle kendi devletlerinin gittikçe yerli halkın devleti hâline gelmesini ve Türk kültüründen uzaklaşmasını bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Selçuklu idaresine karşı devamlı bir muhalefet ve tepki içine girmişlerdir. Onlar, zaman zaman Selçuklu sultanlarına karşı iktidar için harekete geçen **İbrahim Yınal (1059²), Kutalmış (1063) ve Kara Arslan Kavurt (1072)** gibi hanedan üyelerinin arkasında topluca yer alıp onlara destek vererek, bu muhalefet ve tepkilerini açıkça ve defalarca göstermişlerdir. Fakat bu hanedan üyeleri, Türkmenlerin tam desteğini almalarına rağmen, giriştikleri iktidar mücadelesinin hiçbirinde başarıya ulaşamamışlar, yani Türkmenlerin arzu ve gayelerine uygun olarak Selçuklu iktidarını değiştirememişlerdir. Böylece dışlanmışlık ve ihmal edilmişlik duygusu Türkmenlerin kafalarında ve ruhlarında şiddetli bir travma yaratmıştır. Bu travmanın etkisi zaman içinde ne azalmış ve ne de ortadan kalkmıştır. Türkmenler, bu travmanın etkisiyle **“Selçuklular, bizim gibi Türkmen olup sizinle karındaşız dedilerse de halka faydaları dokunmadı”** gibi iğneleyici sözlerle bu dışlanmışlık ve ihmal edilmişlik duygularını ifade etmekten hiçbir zaman geri durmamışlardır. Hâlbuki Ebû'l-Gazi Bahadır Han onların bu duygularını tespit ettiğinde, Selçuklu hanedanı tarih sahnesinden iki asır önce çekilmiş bulunuyordu. Demek ki, Türkmenlerin Selçuklu beylerine ve idaresine

² Türkmenler, İbrahim Yınal'ın iktidar mücadelesine destek verirken ondan **“kendilerine sormadan hiç kimseyi vezir tayin etmeyeceğine ve buldukları yerlerden de hiçbir sebeple başka yerlere sürülmeyeceklerine”** dair söz almışlardır (Sibt İbnü'l-Cevzî 1998: XVIII, 31; Köymen 1963: 61).

karşı tepkileri ve muhalefetleri, aradan asırlar geçmesine rağmen varlığını ve etkisini korumuştur. Onların bilinçaltlarına yerleşmiş olan bu tepki ve muhalefet duygularının Anadolu'da tekrar canlanmış olması hiç de şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü Büyük Selçuklu sultanlarının Türkmenlere karşı temelini attıkları ve uyguladıkları politika, Türkiye Selçuklu sultanlarında da pek fazla değişmemiştir. Hâlbuki Türkmenler, tıpkı Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşunda olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluşunda da büyük sıkıntılar çekerek ve fedakârlıklar yaparak aynı rolü oynamışlardı.

2-) Anadolu'da Yaylak ve Kışlak Darlığından Kaynaklanan Ekonomik Problemler

1220 yılından itibaren Doğu İslâm ülkeleri üzerine başlayan Moğol istilâsı, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesine çok miktarda Türkmen kitlesi sürmüştü. Türkmenler, daha önce yaşadıkları yerleri (*Türkistan, Mâverâünnehir, Horasan, Harezm gibi*) terk ederken, taşınmasında kendilerine güçlük çıkarabilecek bütün mallarını ve eşyalarını feda etmek ve geride bırakmak zorunda kalmışlardı. Üstelik bu uzun ve tehlikeli yolculuğun verdiği güçlükler, onların hem sağlıklarını hem de ekonomilerini son derece olumsuz etkilemişti. Gerçekten de onlar, Anadolu'ya göçerken içinden geçtikleri ve hiç tanımadıkları bölgelerde ve alışık olmadıkları iklimlerde, bin bir türlü güçlükler ve tehlikelerle boğuşmak zorunda kalmışlardı. Türkmenler Anadolu'ya geldiklerinde ise, hem maddeten ve hem de manen çok yıpranmış, sosyal ve ekonomik düzenleri de temelinden sarsılmış bir vaziyettedir.

Daha önce, yani Anadolu'nun fethi sırasında veya bunu takip eden yıllarda Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bu ülkede yerleşmeleri ve eski hayat tarzlarını, sosyal ve ekonomik düzenlerini yeniden kurmaları pek zor olmamıştı. Çünkü bu sırada Anadolu'da Türkmenlerin hayat tarzlarına ve ekonomik yapılarına uygun sahalar hemen hemen boş ve ıssız bir durumdaydı. Fakat Moğol istilâsı önünden kaçıp gelen Türkmenler için aynı imkânlar mevcut değildi. Çünkü daha önce Anadolu'ya gelmiş olan göçebe unsurlar tarafından bu ülkedeki bütün kışlak ve yaylaklar tutulmuş bir vaziyettedir. Özellikle Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgesinde yeni gelen göçebe unsurun ihtiyaçlarını karşılayacak genişlikte ve büyüklükte kışlak ve yaylak pek fazla kalmamıştı. Bu yüzden, daha önce Anadolu'ya gelen Türkmenlerle yeni gelen Türkmenler arasında sonu gelmez itişmeler, kavgalar, kışlak ve yaylak kavgaları başlamıştır. Dolayısıyla bu kavgalar, her iki taraf için de son derece yıpratıcı olmuştur. Özellikle yeni gelen Türkmenler, büyük bir ekonomik sıkıntı içine düşmüşlerdir. Türkiye Selçuklu idaresi ise, Türkmenlerle sadece kendi politikalarına yaradığı sürece ilgilenmiştir. Onların problemleri karşısında hep ilgisiz ve duyarsız kalmıştır.

Hiçbir kitle hareketi yoktur ki, temelinde toplumsal hayatı ve düzeni sarsan ekonomik sıkıntılar ve problemler bulunmamış olsun. Türkmenlerin Doğu Akdeniz ve

Güney-Doğu Anadolu bölgesinde oturdukları yöreler, özellikle yaz aylarında sivri sineklerin, karasineklerin ve eşek arılarının kaynaştığı bir hastalıklar yuvasıydı. Sıtma, tifüs ve dizanteri burada gayet uygun bir ortam bulmaktaydı. Zaman zaman ortaya çıkan kolera ve veba salgınları, nüfusu ve onların başlıca ekonomik varlıkları olan sürülerini kırıp bitirmekteydi³. Türkmenlerin yaşadıkları bu ağır hayat şartları, tam bir mutsuzluk tablosu oluşturmaktaydı. Bu tabloyu, hiç kuşkusuz, kitleyi harekete geçiren en temel sebeplerden biri olarak kabul etmek ve değerlendirmek gerekir. Fakat bugün elimizde, bu tabloyu tam ve ayrıntılı bir şekilde tasvir edebilecek kaynak metinleri bulunmamaktadır.

XIII. yüzyılda “Selçuklu devlet adamları ve şehir halkı” ile “köylü ve göçebe unsur”un hayat standardı arasında çok büyük bir uçurum oluşmuştu. Bu uçurum, köylü ve göçebe unsurun duygularını ve düşüncelerini olumsuz olarak etkileyebilecek ve kendilerini de harekete geçirebilecek kadar derinleşmişti. Bu hususta İbn Bîbî'nin verdiği kısa bir kayıt, idareci ve şehirli unsur ile köylü ve göçebe unsur arasındaki hayat standardı farkını göstermesi bakımından son derece önemlidir: Karaman Türkmenlerinin başında bulunan Mehmed Bey, Türkiye Selçuklu Devletinin içine düştüğü otorite zâfiyetinden faydalanarak 1277 yılında Konya'ya girmişti. Bu sırada Mehmed Beyin hem kendisi hem de maiyeti (*Türkmenler*) perişan bir vaziyeteydi. Hiçbirinin üzerinde doğru dürüst bir elbise bile bulunmuyordu. Bazılarının ayağında çarık vardı. Fakat bazılarında o da yoktu, yani bir kısmı yalınayaktı. Buna karşılık Konya halkının ve özellikle devlet adamlarının giyimi son derece güzel ve lüks idi. Bu durumdan bir hayli etkilenmiş olan Türkmenler, kaynağın ifadesiyle önce “çekirgeler gibi şehre dağılarak köşkleri, dükkânları ve hanlardaki mal ve eşya depolarını yağma etmişlerdir. Üzerlerindeki çuldan yırtık pırtık elbiseleri çıkarıp bunları altın sırmalı ipek ve kıymetli kumaşlardan yapılmış olan elbiselerle değiştirmişlerdir” (İbn Bîbî 1956: 690, 692; İbn Bîbî 1996: II, 204 vd.). Burada hemen belirtelim ki, XIII. yüzyılda Anadolu'daki diğer Türkmenlerin durumu da Karaman Türkmenlerinin durumundan pek farklı değildi. Kanaatimizce bu durumun sosyal patlamada etkisi çok büyük olmuştur.

B-) AYAKLANMANIN HAZIRLIK (PROPAGANDA) SAFHASI

³ Bölgede sık sık ortaya çıkan salgın hastalıklara ve bu hastalıkların insanlar ve hayvanlar üzerindeki etkisine dair kaynaklarda birçok bilgi bulunmaktadır. Bunlardan biri de şudur: Türkiye Selçuklu Devletinin dördüncü hükümdarı Sultan Mesud, 1154 yılında Çukurova'da bulunan Ermeni Baronluğu üzerine sefere çıkmıştı. Sefer, sıcakların ve salgın hastalıkların çok yüksek ve yoğun olduğu yaz mevsimine rast gelmişti. Bu yüzden Sultan Mesud'un ordusunda veba salgını çıkmıştır. Çok miktarda can ve mal kaybeden Sultan Mesud, ordusunun geri kalan kısmını güçlüğüle geri çekebilmiştir. Sultan Mesud'dan sonra gelen Selçuklu hükümdarları bu felâketten gerekli dersi almış olmaları ki, Anadolu'nun güney bölgelerine olan seferlerini yaz mevsiminde değil, genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yapmışlardır (Koca 2003: 148).

1-) Baba İlyas Horasanî'nin Kefersud Yöresindeki Faaliyetleri

Elbistan, Maraş ve Kefersud yöresine Türkmenlerle birlikte gelmiş birçok derviş bulunmaktaydı. Bunlardan biri de **Baba İlyas Horasanî** idi. Baba İlyas Horasanî, "**kam** (*kâhin-hekim*) **tipi**"nde bir halk bilgesiydi. Bilim adamları arasındaki yaygın ve genel kanaate göre, bu halk bilgeleri "**melâmî**" anlayışta, yani dünya nimetlerine ve zevklerine sırtını çevirmiş birer derviş idiler. Bu dervişler, toplumun eski inançlarına ve geleneklerine hoşgörülü bir anlayışla yaklaşılmaktaydılar.

Baba İlyas Horasanî, ilk defa XIII. yüzyılın ilk çeyreği içinde, Elbistan yöresinde faaliyet gösteren ünlü Türkmen şeyhi **Dede Karkın**'ın müridi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. O da tıpkı şeyhi gibi "**Vefâî tarikati**"na mensuptu (Âşıkpaşaoğlu 1970: 1; Ocak 2009: 75 vd.). Baba İlyas Horasanî, tarikatının fikir ve görüşlerini temsil etmede ve yaymada olağanüstü bir yetenek göstererek, kısa bir süre içinde Dede Karkın'ın has halifeleri arasına girmiştir. Dede Karkın da bu başarısından dolayı onu, Samsat (*Sümeysat*) civarındaki **Kefersud** köyünde görevlendirmiştir.

Baba İlyas Horasanî, zamanını Kefersud'da oturup ibadet etmekten çok bölgedeki Türkmen obalarını gezmekle geçirmiştir. Bu arada bütün faaliyetlerini Türkmenlerin dinî, sosyal ve ekonomik problemleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Halkın dertleriyle yakından ilgilenecek, bunlara çözümler getirmeye çalışmıştır. Bu hususta göz boyama tekniği olan "**büyü ile telkin yöntemini**"⁴ ustalıkla uygulamıştır. Özellikle yazdığı "**muska**"larla fertler arasındaki soğukluğu yakınlaşmaya, düşmanlığı da dostluğa çevirmekte büyük bir başarı göstermiştir. Faaliyetlerinde samimi olduğunu gösterebilmek için de hem dilini hem de gözyaşlarını maharetle kullanmıştır (İbn Bîbî 1956: 488; İbn Bîbî 1996: II, 49). **Onun bundan güttüğü amaç, şahsında olağanüstü bir güç ve yetenek bulunduğu şeklinde bir duygu ve düşünce yaratarak, halkı etkilemek ve kendisine bağlamaktır.** Baba İlyas Horasanî, gerçekten de bu faaliyetlerinde son derece başarılı olmuştur.

Bir lider, ne kadar yetenekli olursa olsun, çevresinde kendi hayat görüşüne ve amacına uygun sosyal bir ortam bulamazsa başarılı olamaz (krş. Kaplan 1985: III, 39; Hoffer 1980: 134). Baba İlyas Horasanî, bu hususta son derece şanslıdır. Çünkü o, Kefersud köyü ve çevresinde kendi düşünce ve inancına uygun ve yatkın, daha da önemlisi kolayca etki altına alabileceği kalabalık bir Türkmen kitlesi bulmuştur.

Kitleyi harekete geçiren sebepleri, hem kitlenin içinde hem dışında aramak gerekir. Zira Türkmen kitleleri ve onlara yön veren halk bilgeleri, sade ve samimi bir Müslüman olmakla birlikte eski Türk inancının ve geleneklerinin hâlâ kuvvetli bir

⁴ Baba İlyas Horasanî, telkin yöntemini uygularken büyük bir ihtimalle şöyle davranmış olmalıdır: O, hiç ayırım yapmadan herkes ile görüşür; herkesin dertlerini sabırla sonuna kadar dinlerdi. Dertlerini dinlediği kişilerin ellerini iki avucunun içine alarak, bütün gücünü ona geçiriyormuş gibi bu elleri konuştuğu sürece yavaş yavaş sıkardı. Sözlerini onları bütün dertlerinden kurtarıyormuş gibi bir havayla söylerdi. Zarif hâli, ciddi karakteri, sakin tavrı ve yüzünde hiç eksik olmayan tebessümüyle herkesi büyüler ve rahatlatırdı.

şekilde etkisi altındaydılar. Bu kitleler ve halk bilgeleri Mâverâünnehir, Harezm ve Horasan'da iken Şiî inançlardan, Güney-Doğu Anadolu bölgesine gelince de Kuzey Suriye'deki Batınî fikirlerle Hıristiyan dini ve Mazdekçilik gibi çeşitli inançlardan etkilenmiş idiler (geniş bilgi için bk. Ocak 2009: 45-48, 62-76).

Baba İlyas Horasanî, bölgedeki gezileri ve incelemeleri sırasında hem Türkmenlerin hem de Harezm Türklerinin Selçuklu idaresine karşı büyük bir tepki ve muhalefet içinde olduklarını görmüştür (Koca 2011: 411-416)⁵. Bu durum onda “**şeyhlikten şahlığa yükselmek**” gibi yeni bir duygu ve düşünce uyandırmıştır. Böylece o, bölgedeki faaliyetlerini tamamen siyasî bir alana kaydırmıştır. Bu da Baba İlyas Horasanî için hiç de zor olmamıştır. Çünkü onun en kuvvetli özelliği, farklı toplumsal meselelere ilgi duyması ve bir konudan diğerine kolayca atlayabilmesiydi.

Bir liderin amacına ulaşabilmesi için hiç kuşkusuz kitle hareketine ihtiyaç vardır. Toplumunu harekete geçirebilmek de iki temel şarta bağlıdır. **Bunlardan biri mevcut idarenin değerini halkın gözünden düşürmek, diğeri ise, kitlenin ruhunda arzularına uygun parlak bir gelecek hayali ve umudu yaratmaktır.**

Baba İlyas Horasanî, birinci şartı gerçekleştirme hususunda hiç de zorlanmamıştır. Çünkü bu sırada Selçuklu tahtında bulunan **Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev**, son derece zayıf ve yetersiz bir hükümdardı. O, devleti ne idare etmekte ne de temsil etmekte bir başarı gösterebilmiştir. Onun gerek resmî gerekse özel hayatı beğenilmeyen kötü davranışlarla doluydu. Bu hükümdar, toplumun nefretini uyandıran bütün nitelikleri âdeta şahsında toplamış gibiydi. Üstelik Sultan Keyhüsrev, devlet ve memleket meselelerini bir tarafa bırakmış, zevk ve eğlenceye dalmış bulunuyordu. Bütün gecesini ve gündüzünü özel eğlencelerle geçirmekteydi. Gerçekten Selçuklu sarayında gizlilik perdesi arkasında, zevk ve eğlence adına bin bir türlü rezalet yaşanmaktaydı. Fakat bu rezaletler, gizli kalmamakta, zaman zaman gizlilik perdesini aşarak, fısıltılar hâlinde dalga dalga bütün yurda yayılmaktaydı.

Selçuklu idaresindeki otorite zâfiyeti, Selçuklu devlet adamlarını da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Onlar da kendi aralarında kıyasıya bir iktidar mücadelesi içine girmiş bulunuyorlardı. Dolayısıyla bu devlet adamları da memleket meseleleriyle ilgilenen vaziyette değillerdi.

⁵ Harezmşâhlar hükümdarı Celâleddîn Mengüberti'nin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı yapmış olduğu Yassıçemen savaşında yenilmesi ve arkasından ölümü (1230) yüzünden ordusu tamamen dağılmıştı. Sultan Keykubâd; Harezm beylerini ve topluluklarını hizmete alarak, bunları Kuzey ve Güney Uçlarına yerleştirmişti. Sultan Keykubâd'ın yerini alan oğlu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ortada hiçbir sebep yokken Emîr Sadeddîn Köpek'in tahrik ve teşviki ile Harezm beylerinden Kayır Hanı tutuklatıp hapse koymuştu. Kayır Han da aradan çok zaman geçmeden hapishanede ölmüştü. Aynı akibetin kendi başlarına da gelmesinden korkan bütün Harezm beyleri, topluca Türkiye Selçuklu Devletinin hizmetinden ayrılmak suretiyle Harran ve Urfa yöresine gelip yerleşmişlerdi. Fakat onlar, beylerine yapılan bu haksızlıktan dolayı Selçuklu devlet adamlarına çok kızgın idiler.

Öte yandan Türkmenlerin Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgesinde yaşadıkları ağır hayat şartları, tam bir mutsuzluk tablosu oluşturmaktaydı. Üstelik bu sırada Türkmenler, kendilerini dışlamış ve ihmal etmiş olan Selçuklu idaresine karşı çok büyük bir kızgınlık içinde idiler. Her iki durum da Baba İlyas Horasanî'nin gayesi için bulunmaz bir fırsat olmuştur. **Zira Baba İlyas Horasanî'ye göre, Türkmenler fakr u zaruret içinde ıstırap çekerken devleti yönetenlerin zevk ve sefa içinde yaşamaları ve kendi aralarında kavga etmeleri doğru değildi. Böylece o, ustalikle yürüttüğü bu propaganda ile Türkmenlere, Selçuklu idaresini bütün kötülüklerden sorumlu bir suçlu ve düşman olarak göstermiştir.** Kendisini de bir kurtarıcı olarak sunmuştur. Gerçekten de bu propaganda, ekonomik sıkıntılar altında ezilen ve dinî heyecan içinde çalkalanan Türkmenler üzerinde son derece etkili olmuştur. **Çünkü toplum ve fert maddî sıkıntılar içinde ise, manevî kuvvetlere daha çok rağbet eder ve ondan medet umar** (krş. Kaplan 1985: III, 62).

Baba İlyas Horasanî, faaliyetinin birinci safhasını hemen hemen tamamlamış olmasına rağmen ikinci safhasına geçemedi. Çünkü o, Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmenler arasında ilk dinî ve siyasî propagandasını yaptıktan sonra birden ortadan kayboldu. Kimse nereye ve neden gittiğini bilmiyordu. Baba İlyas Horasanî, bir süre sonra Türkmen kitlelerinin en yoğun olarak yaşadıkları Amasya civarındaki **Çat (İlyasiye) köyünde** ortaya çıktı. Devrin kaynak yazarları, onun böyle birden yer değiştirmesinin sebebi hakkında bir şey söylememişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, şeyhi Dede Karkın, onun Kefersud yöresindeki faaliyetlerini dinî alandan siyasî alana kaydırması pek hoş karşılamamıştır. Bu yüzden onu bölgeden uzaklaştırmış olmalıdır. Nitekim Baba İlyas Horasanî'nin üçüncü göbekten torunu olan **Elvan Çelebi**, eserinin bir yerinde, Dede Karkın'ın büyük babasının emrine dört mürit vererek, onu Amasya yöresine gönderdiğini belirtmiştir (Elvan Çelebi 1995: s. 18, b. 208; s. 139, b. 1614).

2-) Baba İlyas Horasanî'nin Amasya Yöresindeki Faaliyetleri

Baba İlyas Horasanî, ideale büyük bir inanç ve kararlılıkla bağlı olduğunu Çat köyünde de göstermiştir. Kefersud yöresinde yarım bırakmış olduğu faaliyetlerine burada yeniden başlamıştır. Fakat onun bu defa yöntemi farklıdır. Daha doğrusu onun, kendi gayretleriyle üretilmiş ve tamamen kendisine ait orijinal bir yöntemi yoktur. Baba İlyas Horasanî'nin fikirlerini ve hayal gücünü besleyen bilgi, tamamen peygamberler tarihidir. O, amacına ulaşabilmek için en kestirme yolu taklitçilikte görmüştür. Bu hususta ona yol gösteren düşünce, peygamberler tarihinden aldığı ilhamdır. O, **Hz. Muhammed** ile **Hz. Musa'yı kendisine örnek ve model almıştır.** Özellikle kendisini **Hz. Musa, Selçuklu hükümdarı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Firavun, Türkmenleri de Firavun'un demir yumruğu altında eziyet çeken ve karın tokluğuna çalıştırılan Yahudi toplumunun yerine koymuştur.** O da,

tıpkı Hz. Musa'nın Tanrının mucizeleriyle Yahudi toplumunu kurtardığı gibi Türkmenleri Selçuklu hanedanının kötü yönetiminden kurtarmak istemiştir.

Baba İlyas Horasanî, yöredeki halkı ikna edebilmek ve kendisine bağlayabilmek için Hz. Muhammed'in peygamberlikten önceki hayatını kendisine örnek ve model alıp **güvenilir insan imajı** sergilemekle işe başladı. Bunun için o, önce dünyevî arzu ve ihtiraslardan arınmış bir veli gibi davrandı. Kendisini fâni zevklerden mahrum ve men etti. Bir süre köylülerin koyun sürüsüne gönüllü çobanlık yaptı. Köylülerin kendisine borçlu ve minnettar kalmaları için de onlardan hiçbir ücret ve yiyecek almadı. Tabiatla ne bulduysa onunla yetindi. Gecelerini mağaralarda ibadet ve tefekkürle geçirdi. İnsanlara olduğu gibi koyunlara da sevgi ve şefkat gösterdi. Başka bir deyişle koyunlara, âdetla onlardan biriymiş gibi davrandı. Sürünün başından hiç ayrılmamaktaydı. Tabiri caizse onlarla birlikte yatıp onlarla birlikte kalkmaktaydı (İbn Bîbî 1956: 499; İbn Bîbî 1996: II, 49)⁶. Onun bu tutumu, köylülerde sürülerinin ve ürünlerinin bereketlendiği, işlerinin de düzeldiği ve yolunda gittiği şeklinde müspet bir duygu uyandırdı. Böylece köy halkı onda manevî bir güç ve yetenek olduğuna inandı. Baba İlyas, bu durumu kendi lehine değerlendirdi. Çevredeki Türkmenlerden kendisine inanan müritler edindi. Bütün hayatını tefekkür ve ibadetle geçirmek için köyün dışında bir tepe üzerinde, kendisine bir zaviye yaptırdı. Müritlerini bu zaviyede topladı. Müritlerinin sayısı artınca da çevrede yeni yeni zaviyeler inşa ettirdi (Simon de Saint Quentin 2006: 43). Bu arada evlendi ve arka arkaya beş oğlu oldu.

3-) Baba İlyas Horasanî'nin "Peygamberlik İddiası" ve "Şeyhlikten Şahlığa Yükselme Planı"

Eski Türk devletlerinde siyasî iktidarın ve egemenliğin kaynağı ilâhî idi. Tanrı, siyasî iktidarı ve egemenliği doğrudan değil, vasita ile kullanmaktaydı. Bu vasita da Türk hükümdarlarıydı. Bu duruma göre Tanrı, Türk hükümdarlarına "**siyasî iktidar ile siyasî egemenlik güç ve yetkisi**" (*kut*) vermektedir. Türk hükümdarları da kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş ve olağanüstü güç ve yetkilerle donatılmış kişiler olarak görmekteydiler. Halk da bu inanca katılmaktaydı. Bu inanç ve anlayış, Türklerin İslâm dinine ve medeniyetine girmelerinden sonra da değişmemiş, aynen devam etmiştir.

Temeli "**Tanrı iradesine ve bağışına**" dayanan bu iktidar tipine sosyolojide "**karizmatik iktidar**" denmiştir. Tıpkı Türk hükümdarları gibi Baba İlyas Horasanî de liderliğini "**karizmatik**" bir temele dayandırmak istemiştir. Bunu da tamamen kendisinin uydurmuş ve yaymış olduğu sahte bir hikâye vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.

⁶ Bilindiği gibi, peygamberimiz de çocukluk yıllarında amcası Ebû Tâlib'in koyunlarını gütmüştür. O, bir gün arkadaşlarına bu çocukluk hatırasını anlatırken "**Hiçbir peygamber yoktur ki, koyun gütmemiş olsun**" demiştir (Avcı, 2008: 94 vd.). Kanaatimizce, çobanlık ile liderlik ve teşkilâtçılık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

İtalyan seyyahı Saint (Sen) **Quentinli Simon**, 1246 yılında Anadolu'da yapmış olduğu seyahati sırasında Selçuklu ordusundaki ücretli Frank askerlerinin ağzından derlediği bu sahte hikâyeyi bize tam olarak şu şekilde nakletmiştir:

Baba İlyas Horasanî, bir gün atna binerek, zaviyesinin çevresindeki ormanda bir geziye çıkmıştı. Zaviyesine dönerken köylü kılığında bir adam koşarak kendisine yaklaştı. Feryat figan içinde çarpınarak, hayatta bulunan tek oğlunun bir kurt tarafından kaçırılıp ormana götürülmüş olduğunu söyledikten sonra Baba İlyas Horasanî'ye **"-Ey insan, ben zavallı biriyim, beni dinle! Oğlumu kurtarırsan seni ya zengin bir adam ya da sultan yaparım"** dedi. Baba İlyas Horasanî, adamın niyetinin ciddi olduğunu anlayınca, ormana girip kurdun peşine düştü. Kısa bir süre içinde çocuğu kurttan kurtarıp sağ salim babasına geri getirdi. Çocuğuna kavuşan köylü adam, sözünde durarak, Baba İlyas Horasanî'ye **"-Sana sunduğum iki vaatten birini seç"** dedi. Baba İlyas Horasanî, **"-Sen kimsin ki, böyle hiç düşünmeden bana bir takım sözler veriyorsun?"** diyerek adamı azarladı. Köylü adam, **"-Ben Tanrı'nın elçisiyim. Sana ne diyeceksem gerçekleşecektir"** dedi. Bunun üzerine Baba İlyas Horasanî, **"-Yeterince zenginim, beni sultan yap"** dedi. Köylü adam, **"-Çok miktarda müridin var. Yanlarına git. Onları bir araya topla. Cebrail'in ormanda sana gözükerek, Tanrının senin sultan olmanı istediğini onlara anlat"** dedikten sonra birden gözden kayboldu (Simon de Saint Quentin 2006: 43).

Bu, tamamen uydurulmuş ve propaganda ile şişirilmiş sahte bir hikâye idi. Fakat bu sahte hikâye, Baba İlyas Horasanî'nin hem siyasî ihtirasına hem de dinî ihtirasına temel teşkil etmiştir. Gerçekten o, bu hususta heretik (*sapık*) bir yola saparak, Tanrı'nın kendisini sadece sultan olarak değil, aynı zamanda peygamber olarak seçtiğini de iddia etmiştir⁷. Hâlbuki Türk devletlerinde ve topluluklarında, Samî ve Yahudi kavimlerde olduğu gibi **"peygamber-hükümdar"** tipi ve örneği hiç görülmemiştir. Üstelik İslâm dininin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de bütün insanlığa, din ve peygamberlik kurumlarının tamamlandığı ve sona erdiği kesin olarak bildirilmiştir⁸. Fakat İslâm dinini yeni kabul etmiş olan Türkmenlerin, din ve peygamberlik hususundaki bu temel bilgidен haberleri yoktu. Buna karşılık Baba İlyas Horasanî, Kuran-ı Kerim'de belirtilen gerçeği hiç kuşkusuz çok iyi biliyordu. Durum böyle olmasına rağmen o, bilinçli olarak peygamberlik iddiasında bulunmakta hiç tereddüt etmemiştir. Çünkü peygamberlik kimliği, Baba İlyas Horasanî'nin davasına hem haklılık ve meşruiyet kazandırmada hem de onun elini güçlendirmede önemli bir vasıtadır.

⁷ Vefâî veya Yesevî tarikatına bağlı bir Babaî şeyhi olan Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas Horasanî'nin bu heretik (*sapık*) fikrini uygun bulmamış olacak ki, onun ne faaliyetlerine destek vermiş ve ne de isyan hareketine katılmıştır. Fakat kardeşi Menteş, onun bütün faaliyetlerinin içinde yer almıştır.

⁸ Al-i İmran: 3/193. **"İnne'd-dîne indü'l-lahü'l-İslâm"** (Hiç şüphesiz Allâh'ın indinde dîn İslâm'dır). Ahzâb suresi, 40. **"Muhammed, içinizden herhangi bir adamın babası değil, o Allâh'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur (Hatemü'l-Enbiyyun)"**.

Bu sahte hikâye, Baba İlyas Horasanî'nin beklentilerinin çok üzerinde bir etki yaratmıştır. Çünkü bu hikâye Baba İlyas Horasanî'nin müritleri arasında öyle inandırıcı bir duygu meydana getirmiştir ki, hepsi onun bu heretik iddiasına hiç tereddüt etmeden inanmıştır. Bundan böyle de ona **“Baba Resûlallâh”** (*Baba, Tanrı'nın elçisidir*) demeye başlamışlardır. Hatta onlar, **“Lâ-ilâhe illâllâh Muhammedun Resûlallâh”** şeklindeki kelime-yi tevhidi de **“Lâ-ilâhe illâllâh Baba Resûlallâh”** şekline dönüştürerek, onu olağanüstü bir varlık, yani peygamber olarak görmüşlerdir (İbn Bîbî 1956: 502; İbn Bîbî 1996: II, 51; Ebû'l-Ferec 1950: II, 539; Simon de Saint Quentin 2006: 43; Eflâkî 1973: I, 370)⁹. Onun her sözünü ve hareketini de sanki ilahî bir vahiymiş gibi karşılamışlardır.

Baba İlyas Horasanî, peygamber olduğuna bütün müritlerini inandırdıktan sonra hayat tarzını değiştirmiştir. O, tamamen münzevî bir hayata çekilerek, artık halkın karşısına pek fazla çıkmamaya başlamıştır. Kendisini tefekküre ve ibadete vermiştir. Fakat o, en çok güvendiği has müritleriyle bağını hiç kesmemiş; aksine onlarla olan ilişkisini daha da kuvvetlendirmiştir. Gerçekten o, bir baba gibi bu müritleriyle birlikte yaşıyor; onlarla aynı sofradan yemek yiyor; aynı kupadan içiyordu (İbn Bîbî 1956: 449; İbn Bîbî 1996: II, 49). Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, onun müritleriyle olan ilişkisi, tıpkı aile fertleri arasındaki ilişkiler gibi son derece samimi idi. Her mürit de kendisini, büyük bir ailenin mensubu olarak görmekteydi. Baba İlyas Horasanî'nin bu münzevî ve gizemli hayatı, onu halkın gözünde daha çekici hâle getirmekteydi.

4-) Kişisel İrade ve Kararlılığın Kolektif Hâle Getirilmesi

Liderler siyasî gayelerine, genellikle bir kitle hareketi yaratmak suretiyle ulaşabilmişlerdir. Baba İlyas Horasanî'nin yöntemi de böyle bir faaliyete dayanmaktaydı. Bilindiği gibi, bütün kitle hareketleri, **“hazırlık (propaganda) safhası ve aktif (uygulama) safha”** olmak üzere iki safhada gerçekleşir. Bunlardan hazırlık safhasında **“ikna ve inandırma”**, aktif safhada da **“kuvvet ve silâh”** yöntemi kullanılır. Görüldüğü gibi, Baba İlyas Horasanî de faaliyetlerine **“ikna ve inandırma”** yöntemi ile başlamıştır.

Kitle hareketinin hazırlık safhasında yoğun ve etkili bir propaganda faaliyeti sürdürülür. Bu faaliyet, fertlerin kendi irade ve kararı olmayan bir insan kitlesi hâline dönüşmesine kadar devam eder. Yapılan propaganda amacına ulaşıncaya, insan hiçbir hususta düşünemez ve karar veremez hâle gelir. Çünkü onun gerçekleri görebilme ve anlayabilme duygusu tamamen felç olmuştur. Artık onun için düşünen ve karar

⁹ Süryanî tarihçisi Ebû'l-Ferec'in sözüne güvenmek ve inanmak gerekirse, Baba İlyas Horasanî, Hz. Muhammed'in **“yalancı olduğunu ve peygamber olmadığını”** iddia etmiştir. Sibt İbnü'l-Cevzî ve Zehebî gibi tarihçilere göre, Baba İlyas Horasanî müritlerine kendisi için **“Lâ ilâhe illâllâh ve'l-Baba Velîyullâh”** dedirtmiştir (*Allah'tan başka Tanrı yoktur, Baba Tanrının Velisidir*).

veren bir lider vardır. Kendisinin yapacağı tek iş, liderinin karar ve emirlerine körü körüne itaat etmektir (bu hususta geniş bilgi için bk. Hoffer 1980). İşte Baba İlyas Horasanî de kafasındaki planı gerçekleştirmek için böyle bir kitle yaratmak istemiştir.

Bir liderin, amacına ulaşabilmesi için onun kişisel iradesi ve kararlılığı yetmemektedir. Bu irade ve kararlılığın kolektif hâle getirilmesi de gerekmektedir. Baba İlyas Horasanî bunun için derhal harekete geçti. Dinî meseleleri bir tarafa bıraktı. Bütün gücünü ve mesaisini siyasî planı üzerinde topladı. Tekrar halkın içine girerek, propaganda faaliyetlerine büyük bir yoğunluk kazandırdı. Kendisinin gidemediği yerlere de yetenekli ve tecrübeli propagandacılar (*dâî=davetçi*) gönderdi. Bunların başında, yetenekli ve kendisine son derece bağlı olan **Baba İshak** geliyordu. Baba İshak, Şam şehrinden idi (Ebû'l-Ferec 1950: II, 540; Cenâbî Mustafa Efendi 1994: 22). Bölgeyi ve Türkmenleri de çok iyi tanıyordu.

Baba İlyas Horasanî'nin müritleri, başta **Maraş, Elbistan, Kefersud, Adıyaman, Gerger, Kâhta, Harran ve Urfa yöreleri** olmak üzere Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerindeki bütün Türkmen obalarını birer birer gezdiler. Türkmen beyleriyle ayrı ayrı görüştüler. Şeyhlerinin fikir ve görüşlerini tekrar tekrar anlattılar. Bütün kötülüklerin kaynağı olarak Selçuklu idaresini hedef gösterdiler. Özellikle Selçuklu idaresinin başında bulunan **Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev'in "Allâh yolundan saptığını, Dört Halifenin izinden ayrıldığını ve kendisini içki ve eğlenceye kaptırmış olduğunu"** belirttiler (İbn Bîbî 1956: 499 vd.; İbn Bîbî 1996: II, 50). Buna karşılık Türkmenlere, Baba'nın "**peygamberlik derecesi**"ne yükselmiş bulunduğunu, Tanrı'dan vahiyler aldığını ve onları Selçuklu hanedanının kötü yönetiminden kurtarmak ve arzu ettikleri hayata kavuşturmak gayesinde olduğunu söylediler. Dolayısıyla onlardan, Baba İlyas'a inanmalarını ve güvenmelerini istediler (Ebû'l-Ferec 1950: II, 50).

Türkmenlerin ikna edilmeleri ve Babaî dervişlerine inanmaları hiç de güç olmadı. Çünkü onlar, daha önce Baba İlyas Horasanî'yi tanımışlar ve şahsında olağanüstü bir güç ve yetenek bulunduğuna inanmışlardı. Daha o zaman, onu, kendilerini dışlamış ve ihmal etmiş olan Selçuklu hanedanını cezalandırabilecek ve kendilerini de iktidara taşıyabilecek siyasî bir lider olarak görmüşlerdi.

Kaynaklar bir şey söylemese de Baba İlyas Horasanî'nin yapmış olduğu bütün bu hazırlıklardan ve göstermiş olduğu faaliyetlerden Selçuklu yönetiminin habersiz kalmış olması ihtimal dışıdır. O hâlde Selçuklu yönetimi Baba İlyas Horasanî ve dervişlerinin faaliyetlerine karşı neden ilgisiz ve duyarsız kalmış ve bu faaliyeti daha başlangıç safhasındayken önleme teşebbüsünde bulunmamıştır? Bu sorunun en kısa ve açık cevabı şudur: Baba İlyas Horasanî ve dervişleri bütün faaliyetlerini din ve tarikat perdesi altında, büyük bir gizlilik içinde yürütmüşlerdir.

Öte yandan Selçuklu yönetimi, tüm inançlara ve tarikatlara karşı saygılı ve hoşgörülü davranmaktaydı. Dolayısıyla bu yönetim, tarikat mensuplarının faaliyetlerini önlemek şöyle dursun, onları desteklemekte ve teşvik etmekteydi. Sadece onların devlet ve toplum düzenini bozan faaliyetlerine izin vermemekteydi. Baba İlyas Horasanî ve dervişleri, Selçuklu yönetiminin inançlara ve tarikatlara karşı bu saygılı ve hoşgörülü tutumundan faydalanarak rahatça faaliyet gösterebilmişlerdir. Öte yandan Sultan Keyhüsrev de büyük bir ihtimalle halktan birinin açıktan açığa ayaklanmaya teşebbüs edebileceğini, hatta kendisini öldürüp tahta oturmaya kalkışabileceğini aklının ucundan bile geçirmemiştir.

C-) AYAKLANMANIN AKTİF (UYGULAMA) SAFHASI

1-) Ayaklanma Emri

Baba İlyas Horasanî'nin Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde faaliyet gösteren bütün dervişleri, kendilerine verilen görevi başarıyla yerine getirdiler. Türkmenleri, büyük bir gizlilik içinde yavaş yavaş ayaklanma için hazırladılar. Böylece Babaî dervişlerinin tamamen etkisi ve kontrolü altına girmiş olan Türkmenler, başta sürüleri olmak üzere kendilerine engel olabilecek bütün mallarını ve eşyalarını sattılar. Elde ettikleri paralarla da at ve silâh satın alarak, donanımlı bir ordu hâline geldiler. Öte yandan planını uygulamak için uygun zamanın geldiği kanaatine varan Baba İlyas Horasanî de, yakınlarından bir müridini **Kefersud**'a, bir diğeri de **Maraş yöresine** gönderdi. Bu müritleri vasıtasıyla da yörelerdeki müritlerine ve Türkmenlere, **"Filan ayın filan gününde bize inananlar, atlarına binip beldelerin fethine çıksınlar. Bizim adımızı duyup fesatların kökünü kazımak ve insanların hâlini düzeltmek uğrunda çalışacak kimseler, elde edilecek ganimet ve maldan hisse sahibi olacaklar. Karşı gelenler ise, hiç tereddüt edilmeden öldürülecek, yakılacak ve ortadan kaldırılacaktır"** şeklindeki emrini verdi (İbn Bîbî 1956: 500; İbn Bîbî 1996: II, 50; Ebû'l-Ferec 1950: II, 540).

Babaî dervişlerin Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde ulaşabildikleri bütün Türkmenler, Baba İlyas Horasanî'nin bu emrine tam bir itaat ve bağlılıkla uydular. **Çünkü bütün kitle hareketlerinde lidere itaat ve bağlılık, her insan için en yüksek insanî meziyet ve erdem olarak kabul edilir. Hatta bu meziyet ve erdem, inançla bir ve aynı değerde tutulur** (Hoffer 1980: 138). Böylece kitle, kendisini daima seçilmiş ve yenilmez bir kuvvetin himayesinde hisseder. İşte Türkmenlerin Baba İlyas Horasanî'ye karşı duyguları, düşünceleri ve davranışları böyleydi.

Görüldüğü gibi, Baba İlyas Horasanî, verdiği emirle müritlerine ve Türkmenlere üç önemli faaliyet alanı ve hedef göstermiştir. Bunlardan birincisi **"fesatların kökünü kazımak"**, ikincisi **"insanların hâlini düzeltmek"**, üçüncüsü de **"ganimet elde**

etmek"tir. Bunlardan birincisinin ve ikincisinin etkisi pek fazla olmamakla birlikte üçüncüsünün Türkmenleri son derece etkilediği muhakkaktır. Çünkü Türkmenler, seferleri ve savaşları, hâlâ kendilerine en iyi kazanç sağlayan (*ganimet*) bir faaliyet alanı olarak görmekteydiler. Türkmenlerin geçimlerini sağladıkları bütün sürülerini ve mallarını satmış oldukları da düşünülürse, onların özellikle bu sırada ganimete olan ihtiyaçları çok fazla idi.

Bu davet, Türkmenlerin sosyal psikolojilerine uygun olduğu için onları son derece etkilemiş gözükmemektedir. Çünkü böyle büyük bir efendiden davet almak her Türkmen için onurların en yücesiydi. Dolayısıyla bu davet, Türkmenlerde, tahminlerin çok üzerinde büyük bir duygu kabarmasına ve taşmasına yol açmıştır. Nitekim Baba İlyas Horasanî'nin yapmış olduğu bu davet, Türkmenler tarafından Tanrı'dan gelmiş ilâhî bir emir (*vahiy*) gibi karşılandı; her tarafta büyük şevk ve heyecan uyardı. Bu, ısınmış olan duyguların kaynamaya başladığı bir andı. Gerçekten de Türkmenler, kaynağın ifadesiyle **"tıpkı kovanlarından çıkmış oğul anları gibi kaynaşmaya başladılar"**. Artık her Türkmen kendisini, iktidara taşıyacak ve mutlu günlere ulaştırarak "bir peygamber" in askeri olarak görmekteydi. Bakışlarındaki sertlik ve çıkardıkları isyan çılgınlıkları, onların Selçuklu idaresine ne kadar kızgın olduklarını göstermekteydi. Onlar, âdeta büyük bir zafer kazanmış bir ordunun neferleri gibi bağrımlarını parçalarcasına attıkları naralarla, çıkardıkları tüyler ürperten çılgınlıklarla yeri göğü inletiyorlardı. Boşalttıkları yerleri de birer birer alevlere teslim ediyorlar (İbn Bîbî 1956: 500; İbn Bîbî 1996: II, 50), eşlerini, çocuklarını, taşınabilir bütün eşya ve mallarını yanlarına alarak yollara dökülüyorlardı. Osmanlı devri tarih yazarı **Cenâbî**'ye göre, bu sırada harekete geçen Türkmenlerin sayısı, yayalar hariç **"6 bin atlı"** idi (Cenâbî Mustafa Efendi 1994: 22).

Takvim, 1240 yılının yaz ortalarını göstermekteydi. Baba İlyas Horasanî ve müritleri, **"ektiklerini biçmek, serptiklerini toplamak"** gayesiyle Türkmenleri harekete geçirmişlerdi. Fakat Türkmenlerin bir kısmının Baba İlyas Horasanî'ye ve onun halifelerine inanmadıkları, davalarına da katılmadıkları anlaşılmaktadır. Baba İlyas Horasanî ve halifeleri bunları tıpkı Selçuklu hanedanı ve idarecileri gibi düşman kabul etmişlerdir. Zira ayaklanma başlar başlamaz Babaî dervişleri ilk saldırılarını kendilerine inanmayan ve davalarına katılmayan kendi soydaşları üzerine yönelterek, bölgede büyük bir katliam ve tahribat yapmışlardır (İbn Bîbî 1956: 500; 1996: II, 50; Ebû'l-Ferec 1950: II, 540).

2-) Malatya Yöresinde Geçen Mücadele

Babaî dervişlerinin ilk hedefi Malatya oldu. Burada Babaî dervişlerinin ve Türkmenlerin karşısına, Türkiye Selçuklu Devletinin Malatya sübaşısı olan **Alişîroğlu Muzafferiddîn** çıktı. Malatya civarında taraflar arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Malatya sübaşısı Alişîroğlu Muzafferiddîn yenildi ve kaçmak zorunda kaldı. **"San-**

çağı ve davulu (*nakkâre*)", Babaîlerin eline geçti. Fakat Muzafferiddîn yılmadı; Malatya civarından (*Germiyân*) yeni kuvvetler toplayarak, tekrar Babaîlerin karşısına çıktı. Fakat tekrar yenildi ve bütün kuvvetlerini kaybetti (İbn Bîbî 1956: 501; İbn Bîbî 1996: II, 50 vd.; Ebû'l-Ferec 1950: II, 540).

Görüldüğü gibi, Türkiye Selçuklu Devletinin bölgesel gücü, Türkmenlerin son derece dinamik ve kararlı olan gücü karşısında başarılı olamamıştır. Babaîleri ve Türkmenleri, ne durdurabilmiş ne de imha edebilmiştir. Aksine arka arkaya iki defa yenilmiştir. Burada açık olan bir gerçek vardır ki, o da şu idi: Baba İlyas Horasanî ve dervişlerinin yaktıkları ateş, gittikçe büyüyerek, büyük bir yangına dönüşmüştür. Gerçekten de bu büyük yangının söndürülmesi için pek çok nehir suyuna ve kuvvetli bir seyelâna ihtiyaç vardı.

Başta **Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev** olmak üzere bütün Selçuklu devlet adamları ve komutanları haberi duydukları zaman büyük bir korku ve dehşet içine düştüler. Özellikle Sultanın, şimdiye kadar gizli kalmış korkaklığı, bütün çıplaklığı ile meydana çıktı. **O, kendisini devletin merkezi Konya'da emniyette hissetmedi. Tehlikeli durumu devlet adamları ve komutanlarıyla paylaşmak da istemedi. Konya sarayını devlet adamlarına ve komutanlara bıraktı. Aile efradını yanına alarak, Beyşehir gölünün kenarındaki Kubâdâbâd sarayına çekildi** (İbn Bîbî 1956: 501; İbn Bîbî 1996: II, 51). **Niyeti, tehlikenin kendisine yaklaşması hâlinde kaçıp Bizans'a sığınmaktı.** Selçuklu devri kaynakları, bu utanç verici davranışın ayrıntılarına hiç girmemişlerdir. Burada bir yargıya varmak gerekirse, Sultan Keyhüsrev, bu korkakça tavrıyla, hiç kuşkusuz hanedanlarının yaygın şöhretine ve büyük saygınlığına kara bir gölge düşürmüştür.

3-) Türkmenlerin Amasya Üzerine Yürümleri

Babaî dervişleri ve Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devletinin bölgesel gücüne karşı Malatya civarında kazanmış oldukları bu iki zaferden sonra **Elbistan** istikametinde harekete geçtiler. Onların bu hareketinde ne dinî kurallar ne insanî duygular ve ne de askerî disiplin ve anlayış hâkimdi. Elbistan yöresinde korkunç bir yağma ve tahribat hareketinde bulundular. Kendilerine direnen herkesi düşman kabul edip öldürdüler. Yöreden kendilerine yeni katılanlarla kuvvetlerini daha da artırdılar (Ebû'l-Ferec 1950: II, 540). Bundan sonra aralarından en iyi savaşçıları seçip önden **Sivas** üzerine gönderdiler. Kendileri de bu kuvveti arkadan takip ettiler.

Babaî dervişlerinin ve Türkmenlerin Baba İlyas Horasanî'ye olan inanç ve güvenleri o kadar kuvvetliydi ki, mücadelenin güçlükleri ve tehlikeleri onları korkutmamaktaydı. Türkmen seli, önüne çıkan her engeli yıkarak süratle ilerlemekteydi. Babaî dervişleri ve Türkmenler, hiçbir yerde gereğinden fazla kalmadılar, fakat her geçtikleri yerde ölümün, yağmanın, yıkımın derin izlerini bıraktılar. Elde ettikleri her başa-

rı, onları amaçlarına bir adım daha yaklaştırmaktaydı. Elde ettikleri ganimetler de onlar için büyük bir kazançtı.

Türkmen seli, bütün kuvvetiyle Sivas üzerine akmaya başladı. Haberi duyan Sivas halkını ise, büyük bir korku ve endişe sardı. Zira şehrin garnizon komutanı, devletin merkezine arka arkaya gönderdiği haberlerle âcil yardım istemiş, fakat bu yardım bir türlü gelmemişti. Selçuklu Sultanı Keyhüsrev, Sivas halkını âdeta mukadder kaderine terk etmiş gibiydi. Buna rağmen şehirdeki garnizon komutanı ve şehir halkı, Türkmenlere karşı çıkmak ve beldelerini savunmak için harekete geçip hazırlandılar. Öte yandan kısa sürede Sivas önlerine gelen Türkmenler, kuvvetli bir saldırı sonucunda şehri düşürdüler. Başta şehirdeki **ığdışbaşı** olmak üzere beldenin belli başlı bütün ileri gelenlerini öldürdüler. İçinden geçtikleri her yerleşim yerinde olduğu gibi Sivas şehrinde de büyük bir yağma ve tahribat yaptılar. Bu arada Selçuklu ordusunun şehirdeki silâh depolarına el koyup silâh, teçhizat ve mühimmat ihtiyaçlarını giderdiler (İbn Bîbî 1956: 501; İbn Bîbî 1996: II, 51).

Bu, Türkmenler için müthiş bir başarıydı. Bu başarı, Babaî dervişlerinin ve Türkmenlerin amaçlarına ulaşma hususunda ümitlerini ve arzularını son derece kuvvetlendirmiştir. Artık onlar için **Amasya** yolu açılmıştır.

4-) Amasya’da Geçen Mücadele ve Baba İlyas Horasanî’nin Yakalanması

Baba İlyas Horasanî’nin müritleri Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmenleri harekete geçirirken kendisi de Amasya çevresindeki müritlerini ve Türkmenleri harekete geçirdi. Baba İlyas Horasanî, sahte peygamberlik rolünü burada bir kere daha ustalıkla oynadı. Müritlerine ve Türkmenlere, “**Tanrının kendilerine zafer vaat ettiğini, bu mücadelede kendilerinden hiç kimsenin ölmeyeceğini ve yaralanmayacağını**” söyledi (Simon de Saint Quentin 2006: 43 vd.). Baba İlyas Horasanî, müritlerine ve Türkmenlere “**kimse ölmeyecek ve yaralanmayacak**” demek suretiyle onların gözlerinin önüne hayatın gerçeklerini örten kalın bir perde koymuş oldu¹⁰.

Baba İlyas Horasanî, kısa sürede Amasya çevresine hâkim olduktan sonra bütün gücünü Amasya kalesi üzerinde topladı. **Amacı, bir an önce kaleyi ele geçirerek, kendisini emniyete almak ve bu müstahkem yeri faaliyetinin üssü ve hareket merkezi hâline getirmektir.** Kaleyi, Sultan Keyhüsrev’in oğullarının Atabeyi ve bu sırada kendisine Amasya Sübaşılığı verilmiş olan **Hacı Armağanşah** savunuyordu. Kalenin önündeki çarpışma haftalarca sürdü. Armağanşah, kalenin sağladığı avantajları iyi kullanıyor, bütün saldırıları püskürtüyordu. Öte yandan Babaîlerin kuşatma silâhları yoktu. Diğer silâhları da yetersizdi. Üstelik içlerinde kuşatma savaşından anlayan tecrübeli bir insan da bulunmuyordu. Kaynaklar, buradaki çarpışmanın

¹⁰ Görüldüğü gibi, Baba İlyas Horasanî burada, şehit olma inancını ve motifini hiç kullanmamıştır.

ayrıntıları vermemektedir. Fakat çarpışma çok şiddetliydi. Öyle anlaşılıyor ki, bazı Babaî dervişleri kalenin içine sızmışlardı. Hem kalenin içinde hem dışında kan gövdeyi götürüyordu. Özellikle Türkmenler, kale burçlarından yağdırılan ok yağmuru altında zapır zapır dökülüyorlardı. Bu durum, Türkmenlerin Baba İlyas Horasanî'nin peygamberliğine olan inançlarını ilk defa temelinden sarstı, onları şüphe ve endişe içine sevk etti. Şimdiye kadar kendilerine büyük bir güç vermiş olan inanç sarsılmaya başladı; onlarda kandırılmış olma duygusu uyandırdı. Bu yüzden Baba İlyas Horasanî'ye duydukları kızgınlık, hem bakışlarından hem de davranışlarından beliydi. Çarpışmalarda ölenlerin yakınları ve akrabaları olan beyler, toplanıp hesap sormak için Baba Resûl'ün huzuruna çıktılar. Babaya hitaben, "**Sen bize, yapılan mücadelede hiç kimse ölmeyecek ve yaralanmayacak demiştin; fakat hem ölüyor hem de yaralanıyoruz**" dediler. Peygamberlik hususunda ise "**Sen bir rüya görmüşsün. Üstelik bu rüya Rahmanî değil, şeytanîdir**" diyerek (Simon de Saint Quentin, 2006: 44), onu kendilerini aldatmakla suçladılar.

Görüldüğü gibi Baba İlyas Horasanî, vaatlerinde ve telkinlerinde çok aşırı gitmiş, gerçeklerin dışına çıkmıştır. Taraftarlarına, hiçbir bedel ödemedi ve canlarını vermeden amaçlarına ulaşmak gibi imkânsız bir vaatte bulunmuştur. Bu sahte vahiy de Baba İlyas Horasanî'yi müşkül bir duruma sokmuştur. Babanın, bu sürpriz durum karşısında ilk tepkisi, sahte bir şaşkınlık ve kızgınlık şeklinde kendisini gösterdi. İşin ciddiyetini anlayınca da yüzünün rengi birden değişti. Başı döndü. İçine kötü bir şeylerin olacağı korkusu ve endişesi düştü. Sanki bir anda kendisini zirveden en derin çukurun içine düşmüş gibi hissetti. Fakat o, kendisini çabuk toparladı. Onlara ikna edici ve inandırıcı bir cevap vermek zorundaydı. Çünkü Baba İlyas, bu safhada Türkmenleri kızdırmanın ifade ettiği tehlikeyi çok iyi bilmekteydi. Bunun için o, bu kötü durumu mümkün olduğu kadar ertelemek istedi. Bu çirkin yalandan kurtulabilmek için de o anda aklına bir bahane geldi. Baba İlyas, şikâyetçileri etkilemek için birden gözlerini gökyüzüne dikip¹¹ âdeta sahnede rol yapan usta bir aktörün tavriyle Tanrıya, "**Eyvah Tanrım! Ne yaptın? Yoksa uyuyor musun?**" şeklinde küstahça bir hitapta bulundu. Tanrıyı âdeta azarlar nitelikteki bu sözlerden sonra bu defa şikâyetçileri memnun etmek düşüncesiyle onlara dönüp "**Yarın huzurunuzda Tanrı ile konuşmaya gideceğim. Neden fikrini değiştirdi? Öğrenip size söyleyeceğim**" dedi (Simon de Saint Quentin, 2006: 44). Saf ve temiz yürekli insanlar olan Türkmen beyleri, her zaman olduğu gibi Baba İlyas'ın bu sahte davranışına ve sözlerine kandılar. Daha da önemlisi Baba İlyas'ın bu sahte davranışı ve sözleri, Türkmen beylerinin şüphelerini giderdi; sarsılmış olan inançlarını tekrar kuvvetlendirdi; cesaretlerini ve ümitlerini yeniden canlandırdı.

¹¹ Kutadgu Bilig'in kahramanları, zor durumlarda hep böyle davranmışlardır. Bu davranış, Türklerin Müslüman olmadan önce Tanrıyı gökyüzünde tasavvur etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu anlayış, Türk toplu-munda sık sık söylenen "yukarıda Allâh var" sözü ile hâlâ devam etmektedir.

Baba İlyas Horasanî, Türkmenleri ayaklandırmakla amacına kolayca ulaşabileceğini sanmıştı. Fakat o, ikna etme ve inandırma sanatında gösterdiği başarıyı savaş tekniği ve taktiğinde gösteremedi. Bu hususta tamamen bilgisizdi.

Amasya kalesinin önündeki çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ediyordu. Çarpışmaya bizzat Baba İlyas Horasanî'nin kendisi de katılmıştı. Fakat o, kendisini koruyamadı; ağır bir şekilde yaralandı. Kendisine sadık müritlerinin fedakârlığı sayesinde kurtarılarak, savaş meydanının dışına çıkarıldı. Bu arada yine Babaî dervişleri, şeyhlerinin ailesini ve henüz çocuk yaşta olan oğullarını kaçırıp emniyet altına aldılar.

Baba İlyas Horasanî, aldığı yaradan kurtulamayacağını anladı; ilk defa fâni bir zavallı olduğunu kabul etti ve öleceğini hissetti. Fakat o, bu gerçek karşısında bile ihtirasından, amacından ve davasından vazgeçmedi; müritlerinden geleceğe dair planlarının sürdürülmesini istedi. Bunun için müritleri arasından faaliyetlerini devam ettirebilecek güvenilir vekiller tayin etti. Türkmenlere ve diğer müritlerine de, kendisine olduğu gibi onlara da inanmalarını ve davalarına devam etmelerini vasiyet etti (Simon de Saint Quentin, 2006: 44).

Selçuklu komutanı Armağanşah, kaleden bir çıkış yaparak, Babaî dervişlerini ve Türkmenleri kalenin önünden püskürttü. Bu arada yaralı bir vaziyette olan Baba İlyas Horasanî'yi de ele geçirdi. Bu olay, Baba İlyas Horasanî'nin sonu oldu. Hâlbuki o, Türkmenler için parlak bir gelecek vaat etmişti. Türkmenler de onun her sözüne ilâhî bir vahiymiş gibi inanmıştı. Fakat talih, onun boğazına cellât elini değdirdi. **Armağanşah, Babaî dervişlerinin ve Türkmenlerin umudunu kırmak ve onları davalarından vazgeçirebilmek için Baba İlyas Horasanî'yi derhal Amasya kalesinin burcuna astırdı** (İbn Bîbî 1956: 501 vd.; İbn Bîbî 1996: II, 51)¹². Fakat Baba İlyas Horasanî'nin öldürülmesi, Türkmenlerin bu sahte peygambere olan inançlarını ve güvenlerini kırmaya yetmedi. Çünkü o, öldürülmeden az önce onlara, Tanrı ile görüşmeye gideceğini söylemişti. Üstelik Babaî dervişleri de Türkmenler arasında, **"Baba İlyas'ın kendilerine yardım etmek üzere melekleri çağırmaya gittiği şeklinde bir söylenti yaymışlardı"** (Ebû'l-Ferec 1950: II, 540). Onlara göre, gördükleri bir hayal idi. Gerçek Baba Resûl, konuşmak ve kendilerine yardım getirmek için Tanrı'nın yanına gitmişti. Gerçekten de Türkmenler, gözlerinin gördüğüne değil, Baba İlyas'ın kendilerine söylediklerine inanmakta direnmişlerdir. **Çünkü gerçeklere gözlerini kapamak ve kulaklarını tıkamak, kesin inançlıların özel bir vafıdır** (Hoffer 1980: 103).

¹² Baba İlyas Horasanî'nin asılmış olduğunu kabul etmek istemeyen Babaî dervişleri, onun sonunu, daha sonra hayal güçleriyle üretmiş oldukları güzel bir hikâye ile şöyle süslemişlerdir: Armağanşah, Baba İlyas Horasanî'yi kalenin bir hücreğine hapsedmiştir. Bu hücrede hükümlü bir Hıristiyan bulunmaktaydı. Baba İlyas, Müslüman yapmak için 40 gün bu Hıristiyan'a İslâm dinini anlatmıştır. Hıristiyan, Müslüman olunca, Baba İlyas Horasanî, benim buradaki görevim bitti, demiştir. Tam bu sırada hücrenin duvarı yarılmış ve içeriye beyaz bir at girmiştir. Baba İlyas Horasanî, bu ata binerek gökyüzüne uçarak kaybolmuştur.

Baba İlyas Horasanî'nin ölümü, inanmadıkları için Babaîleri pek fazla etkilemedi. Aksine, Doğu Akdeniz ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinden gelen büyük kitlenin Amasya yöresindeki kitle ile birleşmesi sonucunda, çarpışmalar daha da şiddetlendi. Bu arada Babaî dervişleri, Armağanşah'ı ele geçirip öldürdüler (İbn Bîbî 1956: 502; İbn Bîbî 1996: II, 51). Fakat burada açık olan bir gerçek vardı. O da, kaleyi savunan Selçuklu birliklerinin Babaîlere uzun süre dayanamayacakları idi. Bunlar, ümitsizlik uçurumunun kenarına kadar gelmiş olmalarına rağmen hâlâ direniyorlardı. Selçuklu birliklerini, ancak dışarıdan ve zamanında gelebilecek kuvvetli bir ordu kurtarabilirdi. Zira bir davaya inandırılmış olan kesin inançlı bir kitleyi durdurabilmek hiç kuşkusuz çok zor bir iş idi.

Amasya'daki çarpışmalarda Babaî dervişleri ve Türkmenlerin lehine, Selçuklu birliklerinin aleyhine bir durum daha vardı. Bu da Baba İlyas Horasanî'nin her iki taraf üzerinde yaratmış olduğu manevî etki idi. Bilindiği gibi, manevî duyguların insan hayatı ve faaliyetleri üzerindeki etkisi bir hayli yüksektir. Baba İlyas Horasanî'nin manevî gücü, hem taraftarlarının hem de Selçuklu birliklerinin üzerinde son derece etkili olmuştur. **Bu duygunun etkisiyle Babaîler, yenilmez ve ölmez bir lidere sahip oldukları şeklinde heretik (sapık) bir inanca saplanıp kalırken, Selçuklu birlikleri de onların karşısında korku ve tereddüt içinde daima bocalamaktaydılar.** Çünkü Selçuklu kuvvetleri, Baba İlyas Horasanî'nin maddî gücünden çok, manevî gücünden etkilenmiştir (Simon de Saint Quentin 2006: 44 vd.).

Öte yandan Türkiye Selçuklu Devletinin başında bulunan **Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev**, Kubâdâbâd sarayında, tatlı eğlencelerinden vazgeçmiş olarak, hayatını ve saltanatını kaybetme korkusuyla tir tir titriyordu. Babaîler hakkında gelen her haber, onun bu korkusunu daha da artırıyordu. Sonunda, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu değersiz ve yeteneksiz oğlunun aklı başına geldi. Devlet adamlarının tavsiyesi üzerine başta merkezdeki kuvvetler olmak üzere, Erzurum'da Moğol istilâsına karşı tutulan bütün Selçuklu kuvvetlerini Babaîlerin üzerine sevk etti (İbn Bîbî 1956: 502; İbn Bîbî 1996: II, 52). Ayrıca Türkiye Selçuklu Devletinin hizmetinde ücretli asker olarak görev yapan Frank birliğini de diğer Selçuklu kuvvetleriyle birleştirip isyancıların üzerine gönderdi. Bin kadar savaşçıdan oluşan Frank birliği, tıpkı Selçuklu birlikleri gibi zırhlıydı. Silâhları da mükemmeldi. Fakat onlar da tıpkı Selçuklu askerleri gibi Baba İlyas'ın manevî gücünden etkilenmişlerdi.

Yüzlerce kilometre uzakta olan bir yerden hiç yenilmeden vuruşa vuruşa Amasya'ya gelebilmek, Türkmenler için büyük bir başarı idi. Bu başarıda, Türkmenlerin dinamik, hareketli ve korkusuz bir topluluk (*Etrâk-i nâ-bâk*) olmaları ile Baba İlyas Horasanî ve dervişlerinin manevî etkileri başlıca rol oynamıştır. Onların özellikle manevî etkileri, Türkmenleri, âdeta pembe bir bulutun üzerinde Amasya'ya kadar uçurarak getirmişti. Hiçbir kuvvet onları durduramamıştı.

5-) Türkmenlerin Konya Üzerine Yürümleri ve Kırşehir'in Malya Ovasında Selçuklu Ordusu Tarafından İmha Edilmeleri

Türkmenler, Babaî dervişlerinin yönetiminde Amasya ve Tokat çevresine tamamen hâkim olduktan sonra Konya istikametinde harekete geçtiler. Öte yandan ayaklanmanın tâ başından beri Sultan Keyhüsrev ile Selçuklu devlet adamları ve komutanları arasında yaşanan endişe ve panik durumu hat safhaya ulaştı. Türkmenlerin durdurulamayacağından korkan Sultan Keyhüsrev, derhal Babaî dervişlerine bir elçi göndererek, isyandan vazgeçmeleri hâlinde, kendilerine Kayseri'yi bırakmak üzere anlaşma teklif etti. Amaçlarına ulaşmak hususunda son derece azimli ve kararlı olan Babaî dervişleri, onun bu teklifini hiç düşünmeden reddettiler (Simon de Saint Quentin 2006: 44). Artık taraflar arasında Selçuklu idaresinin kaderini tayin etmek için kesin sonuçlu, büyük ve kanlı bir çatışma kaçınılmaz hâle geldi.

Türkmenler, aile efratları ve ganimetlerden oluşan yükleriyle **Kırşehir'in Malya ovasına** gelip bu ovaya hâkim bir tepe üzerinde konakladılar. Konya yolunu kendilerine açacak ve hayal ettikleri iktidara kendilerini taşıyacak olan savaşa hazırlandılar. Moralleri son derece yüksekti. Çünkü tâ **Kefersud'**tan Malya ovasına kadar Selçuklu ordu birlikleriyle on bir defa karşılaşmışlar ve her defasında da galip gelmişlerdi (Simon de Saint Quentin 2006: 45). Başka bir deyişle, ayaklanmanın başlangıcından bu zamana kadar inançları ve cesaretleri sayesinde bütün güçlüklerin üstesinden kolayca gelmişlerdi. Bu büyük başarı, onların cesaretlerini ve zafere olan inançlarını son derece artırmıştı.

Sultan Keyhüsrev'in merkezden ve Erzurum'dan sevk ettirmiş olduğu Selçuklu ordu birlikleri 6 gün gibi kısa bir sürede Sivas'a ulaştı. Selçuklu komutanları burada kuvvetlerini birleştirdiler. Bu birliklerin en seçme askerlerinden bir öncü birliği oluşturup bu birliği **Emîr Necmeddîn Behramşah Cândâr** ve **Gürcüoğlu Zahireddîn Şîr** gibi komutanların idaresinde önden gönderdiler (İbn Bîbî 1956: 502; İbn Bîbî 1996: II, 52). Bunu diğer ordu birliklerinin hareketi takip etti. Selçuklu ordu birlikleri, Türkmenlerle hemen hemen aynı zamanda Malya ovasına gelip, onların konaklamış oldukları tepenin ön ve yan taraflarında mevzi alarak, savaş düzenine girdiler.

Kaynaklar, her iki tarafın askerî gücü hakkında sağlıklı bir sayı verememişlerdir. Yalnız **Süryanî tarihçisi Ebû'l-Ferec**, Selçuklu ordusunun "**60 bin atlı**"dan, Türkmenlerin de "**6 bin savaşı**"dan ibaret olduğunu söylemiştir ki, her iki sayı da inandırıcı gözükmemektedir (Ebû'l-Ferec Tarihi 1950: II, 540). Kanaatimizce, Selçuklu ordusunun sayısı belirtilenden daha az, Türkmenlerin de daha fazla idi. Nitekim **Saint Quentinli Simon**, Türkmenlerin "**12 bin mızraklı**" olduğunu belirtmiştir (Simon de Saint Quentin 2006: 45). Öte yandan Selçuklu ordusu sayı, silâh, savaş taktiği ve tekniği, eğitim ve tecrübe bakımından Türkmen kuvvetlerinden hiç kuşkusuz katbekat üstün durumdaydı. Fakat aynı ordunun psikolojik durumu ise pek iyi değildi. Zira Baba İlyas Horasanî ve dervişlerinin manevî etkileri o kadar yaygın ve kuvvetli olmuştur ki, bu yüzden hem Müslüman hem de Hıristiyan komutanları ve

askerlerini derin bir endişe ve korku sarmış bulunuyordu. Selçuklu komutanları bu endişe ve korkunun etkisiyle Selçuklu ordusunda bulunan ücretli Frank askerlerini ilk saldırıda kullanmak üzere özellikle ön saflara yerleştirmişlerdir. Frank askerleri de, inançlarına uygun olarak hem ruhlarını ve bedenlerini güçlendirmesi hem de kendilerini ruhî ve maddî kötülüklerden koruması ve bu kötülükleri kendilerinden uzaklaştırması için alınlarına haç işareti çizmişlerdir (Ebû'l-Ferec Tarihi 1950: II, 540; Simon de Saint Quentin 2006)¹³.

İlk saldırı, Türkmenler tarafından başlatıldı. Dağınık bir şekilde saldırdıkları için, sanki sayıları olduğundan da çokmuş gibi görünmekteydi. Saldırırken de kulakları sağır edencesine attıkları çığlıklar, Selçuklu askerlerinin kalplerine büyük bir dehşet salmaktaydı. Türkmenlerin bu korkutucu görünümü, karşı taraf üzerinde sanki Selçuklu idaresinin sonu gelmiş gibi bir duygu uyandırmaktaydı. Fakat savaşın başlangıcında Türkmenlerin yaratmış oldukları bu dehşet ve korku havası çok uzun sürmedi. Savaş psikolojisine girerek Baba İlyas Horasanî'nin manevî etkisinden kendisini çabuk kurtaran Selçuklu ordu birlikleri, savaş taktiği ve tekniği, sayı, teçhizat, eğitim ve tecrübe avantajına dayanarak, kısa sürede duruma hâkim oldular. Öte yandan, karşı koyamayacakları bir kuvvet ile karşı karşıya olduklarını anlayan Türkmen savaşçıları, bir hayli kayıp verdikten sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu defa kadınları ve çocukları ileri sürüp canlı mal ve eşyalarını kendilerine siper yaparak savunma savaşına yöneldiler (İbn Bîbî 1956: 503; İbn Bîbî 1996: II, 52). Fakat bu taktik, onların tamamen aleyhlerine oldu. Türkmenler, dört taraftan Selçuklu birlikleri tarafından kuşatılıverdi. Artık Selçuklu birliklerinin imha savaşı başlamıştı.

Defalarca uğradıkları yenilgiden sonra böyle büyük bir avantaj elde etmekle âdetâ akılları başlarından gitmiş olan Selçuklu komutanları ve askerleri, Türkmenlere aman vermediler; zincirden boşanan deliler gibi saldırarak yaşlı, kadın ve çocuk demeden eli silâh tutan herkesi kılıçtan geçirdiler. Bu, bir savaştan çok katliam idi. Selçuklu komutanları, kıyım boyunca merhamet duygularını bir kenara bıraktılar. Bu katliama, savaş meydanında öldürülecek tek Türkmen kalmayınca kadar devam ettiler (İbn Bîbî 1956: 503; İbn Bîbî 1996: II, 53; Ebû'l-Ferec 1950: II, 540). Bu, gerçekten de gören herkesi dehşete düşüren, insanın kanını donduran ve içini karartan acıklı bir manzara idi. Bu arada, Baba İlyas Horasanî'den sonra Türkmen kitesine liderlik etmiş olan **Baba İshâk** da Selçuklu komutanları tarafından tutsak alınıp öldürüldü (Cenâbî Mustafa Efendi 1994: 22).

Devrin kaynak yazarı **İbn Bîbî**, öldürülen Türkmen sayısının **4 bin** olduğunu belirtmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Babaî dervişlerinin birçoğu kaçıp kurtulma mutluluğuna kavuşmuşlardır. Bunlar genellikle Batı, Güney ve Kuzey Uçlarına sığınarak, bir süre adlarını ve kimliklerini saklamak zorunda kalmışlardır. Devrin kaynakları, kaçıp hayatını kurtaranlar arasında Karamanoğullarının atası olan **Nûre Sûfi** ile Hacı

¹³ Selçuklu ordusunda bin kişilik savaştan oluşan ve iyi teçhiz edilmiş ücretli bir birlik bulunmaktaydı.

Bektaş Velî'nin kardeşi **Menteş** gibi ancak birkaç Babaî dervişinin adını zikretmiştir. Öte yandan hayatını ve tahtını büyük bir tehlikeden kurtarmış olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise, her faaliyetinde olduğu gibi, cömertlikte de çok aşırı gitmiş; Selçuklu ve Frank komutanlarıyla askerlerini ödüllendirebilmek için Selçuklu hazinesini âdeta boşaltmıştır (Simon de Saint Quentin 2006: 45)¹⁴.

Bu son çarpışma Türkmenler için acı bir sınav olmuştur. Gerçekten de onlar, inancın verdiği cesaretle kahramanca savaşmışlar, ne aman dilemişler ne de kaçmışlardır. Hâlbuki kaçarak hayatlarını kurtarmak, bu sırada onların başvurabilecekleri en iyi çare idi. Fakat onlar, onurlu bir ölümü aşağılık bir kaçışa yeğ tutmuşlardır. Ölümleri ise, davalarına ve gayelerine ne kadar bağlı olduklarını göstermekten başka bir işe yaramamıştır. Türkmenlerin savaş meydanını doldurmuş olan cesetleri için ise, hiçbir şey yapılmamıştır, hepsi leş yiyen kuşlara terk edilmiştir (İbn Bîbî 1956: 503; İbn Bîbî 1996: II, 52 vd.).

Bu katliamda, sadece üç yaşını aşmamış olan çocuklar, bu taş yürekli insanların elinden kurtulma mutluluğuna kavuşmuşlardır (İbn Bîbî 1956: 503; İbn Bîbî 1996: II, 53). Selçuklu komutanları, onların yaşamalarına da acıdıkları için değil, ileride bu kanlı ve dramatik olayı hatırlayamayacaklarını düşündükleri için müsaade etmişlerdir.

Burada konuya son vermeden önce, Türk tarihinin en dramatik ve en ibret verici olayının müsebbibi olan Baba İlyas Horasanî'nin kişilik özelliklerini de kısaca belirtmemiz gerekmektedir.

Ç-) BABA İLYAS HORASANÎ'NİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

1-) Kimliği

Türk-İslâm dünyasında kişiler, genellikle künyeleri, yani unvanları, adları ve doğmuş veya yaşamış oldukları memleketlerle birlikte anılır ve tanıtılırdı. Dolayısıyla bu künyeler, kişilerin kimliklerini tanıtan en açık ve en kesin belge durumundadırlar. Bu duruma göre, Baba İlyas Horasanî künyesindeki "**baba**" sözü onun unvanını, "**İlyas**" adını, "**Horasanî**" de ait olduğu memleketi göstermektedir. Bunlardan "baba" unvanı, XIII. yüzyılda, İslâmî ve tasavvufî inançları ve düşünceleri sade ve basit şekilde yorumlayıp bazı kültür değerleriyle süsleyerek halka sunan dervişler için kullanılmıştır. "İlyas" ismi de ilk defa Eski Çağda yaşamış ve Samî toplumuna mensup bir peygamber adı olarak görülür. Halk inancı, bu peygamberi, tıpkı Hızır gibi ölümsüzlük suyunu içerek ebedî bir hayata kavuşmuş olan ve daima yardıma muh-

¹⁴ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu ve Frank komutanlarıyla askerlerine "300 bin sultanî dinar" dağıtmıştır.

taç insanların imdadına koşan bir veli kılığına sokmuştur. Ona bu adı babası mı verdi, yoksa o bu adı sonradan kendisi mi aldı, bilinmemektedir. İsmi çağrıştırdığı anlama ve özellikle Baba İlyas Horasanî'nin bir peygamber ve kurtarıcı rolüne soyunmuş olmasına bakılacak olursa, onun bu ismi sonradan almış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü bu isim, onun yapmış olduğu ve yapmak istediği bütün faaliyetlerin âdeta bir sembolü olmuştur. Horasan ise, Gaznelilerin, Selçukluların ve Harezmsahlara hâkimiyetindeyken Doğu İran'da Türkmen kitlelerinin yoğun bir şekilde yerleşmiş ve yaşamış oldukları büyük bir bölgenin adıdır. Özellikle Moğol istilâsı başlayınca, Harezmden, Maverâünnehir'den ve Türkistan'dan olduğu gibi Horasan'dan da Anadolu'ya çok miktarda Türkmen göçü olmuştur. İşte Baba İlyas Horasanî de bu kitlelerin içinde ve onlarla birlikte Anadolu'ya gelmiş bir Türkmen idi. Bu duruma göre, künyesindeki "Horasanî" adı, onun hem doğmuş olduğu memleketin adını hem de kimliğini göstermektedir.

2-) İnanç Yapısı

Baba İlyas Horasanî'nin nasıl bir inanç yapısına sahip olduğu çok belirsiz kalmıştır. Bu konuda gerçeğe en yakın olarak elimize geçen bilgi, **İbn Bîbî**'nin kroniğinde bulunmaktadır. İbn Bîbî, Baba İlyas Horasanî hakkında "**sözüne güvenilir kimselerden bilgi aldığımı**" söylese de, kendisi çok katı Selçuklu hanedanı taraftarı, Sünnî İslâm savunucusu ve Türkmenlere karşı da düşmanca duygular taşıyan bir tarihçi olduğu için, onun verdiği bilgileri ve yaptığı tanımlamaları ihtiyatla karşılamak ve değerlendirmek gerekir.

İbn Bîbî, eserinin bir yerinde, Baba İlyas Horasanî'nin, Sünnî İslâm'a aykırı bir inanca ve anlayışa sahip bir kişi olduğunu kastederek, onu "**Haricî**" olarak nitelendirmiştir (İbn Bîbî 1956: 498; İbn Bîbî 1996: II, 49)¹⁵. Eserinin başka bir yerinde de onu kötülüğün ve sapık inancın temsilcisi olan "**Deccal**"a benzetmiştir. Baba İlyas Horasanî'nin en yakın müritleri için de "**şeytan yapılı**" ve "**Ahrimen**¹⁶ **tabiatlı**" gibi ifadeler kullanmıştır (İbn Bîbî 1956: 498, 500; İbn Bîbî 1996: II, 49, 50)¹⁷.

¹⁵ İbn Bîbî'nin Baba İlyas Horasanî için kullandığı "haricî" sıfatını, Niğdeli Kadı Ahmed de Türkmenler için kullanmıştır. "**Haricî**" sıfatı, ilk defa Hz. Ali'ye baş kaldırıp onun halifeliğini tanımayan kişiler ve gruplar için kullanılmış bir kavramdır. İbn Bîbî ise bu sıfatı, Baba İlyas Horasanî'nin dinî inancını ve anlayışını belirtmek için kullanmıştır. Bu duruma göre, Baba İlyas Horasanî, Sünnî Müslümanlar tarafından makbul tutulmayan bir inancın ve anlayışın temsilcisidir.

¹⁶ Ahrimen, Zerdüşť inancında kötülüğü temsil eden bir varlıktır. Başka bir deyişle Ahrimen, İslâm dinindeki şeytan veya iblis'in bir karşılığıdır.

¹⁷ "**Deccal**" ise, Şia ve Hristiyan inancına ve anlayışına göre, kötülüğü ve sapık inancı temsil eden bir insan tipidir. Yine aynı inanca ve anlayışa göre, bu kişi, kıyamete yakın bir zamanda, Tanrılık iddiasıyla ortaya çıkacak, cahil halkı kandırarak (*iğfal ederek*), etrafında kendisine inanan kalabalık bir kitle toplayacak, yeryüzünü de fitne ve fesada boğacaktır. Sonunda iyiliği temsil eden "**Mehdi**" (*veya Mesih*) ortaya çıkacaktır. Mehdi, Deccal'i ve taraftarlarını ortadan kaldırıp yeryüzünde gerçek inancı hâkim kılacaktır.

Sibt İbnü'l-Cevzî ve Zehebî gibi bazı kaynak yazarları ise, Baba İlyas Horasanî'yi İbn Bîbî'den tamamen farklı olarak sūfî tipinde **"bir İslâm velisi"** (*veliyullâh*) olarak nitelendirmişlerdir (Ocak 2009: 230). Baba İlyas Horasanî'nin üçüncü göbekten torunu olan Elvan Çelebi, dedesinin savunmasını yaptığı eserinde, büyük babasının iftiraya uğramış gerçek bir İslâm velisi olduğunu belirtmiş ve onu toplumun en üst noktasına yerleştirmiştir (Elvan Çelebi 1995).

Kanaatimizce, Baba İlyas Horasanî, İslâm tasavvufunun idealize ettiği **"zahit ve ya veli tipi"**ne bezemekte ise de bazı özellikleriyle onlardan ayrılmıştır. Meselâ gerçek ve ideal İslâm velileri, siyasî iktidarlardan daima uzak durmaya çalışmışlardır. Dünyanın maddî zenginliklerini ve makamlarını da reddetmişlerdir (Kaplan 1985: 120). Çünkü onlar, daima şeyhlik postunu hükümdarlık tahtının üstünde görmüşlerdir. Hâlbuki Baba İlyas Horasanî, bunun tam tersi bir düşüncede ve anlayışta olmuştur. O, dünyevî makamların en yükseği olan siyasî iktidara talip olarak sultan olmak istemiştir. Üstelik bu gayesine ulaşabilmek için de gerçek bir velinin aklının ucundan bile geçirmedeği peygamberlik iddiasıyla heretik bir yola sapmıştır.

3-) Karakteri

Tarihçi, bir insanı karakter bakımından değerlendirirken genellikle onu, diğerlerinden ayıran ve farklı kılan özellikleriyle ölçer ve tanımlar. Biz de burada aynı yöntemi kullanacağız. Çünkü Baba İlyas Horasanî, melamî anlayışta ve tipte bir derviş olmasına rağmen, emsallerinden tamamen farklı bir karakter ve ruh yapısına sahipti.

Baba İlyas Horasanî, tepeden tırnağa derviş görünümüne sahip bir halk bilgesiydi. Görünüşünde ve tavırlarında bir düşünürün havası vardı. Halkla ilişkilerinde alçakgönüllülük, bu dervişin en belirgin ve en dikkati çeken özelliği idi. Onun bütün davranışlarına da bu özellik hâkimdi. Özellikle şatafat ve gösterişten kaçınmaktaydı.

O, kışın soğuğuna da yazın sıcağına da aynı umursamazlıkla dayanırdı. Kendisini açlığa ve susuzluğa karşı dayanmaya alıştırmıştı; yani maddeten ve manen dayanıklıydı. Gençlik çağından beri duygularına hâkimdi. Bedenî arzuları üzerinde kuvvetli bir kontrolü vardı. Kendisi, tıpkı haşin bir atı gem ve dizgin ile kontrol altına almayı başarmış bir binici gibiydi.

Baba İlyas Horasanî, sahnede rolünü ustalıkla oynayan bir aktörden farksızdı. Rolünü, her seferinde bir öncekinden daha iyi oynardı. Kısık bir sesle âdeta bir sır fısıldar gibi konuşurdu. Konuşmasını, durmadan döktüğü gözyaşları ile süslerdi.

Deccal, hiç kuşkusuz uydurma olan hadislerde **"Şam'da ortaya çıkacak ve bir eşek üzerinde pejmürde bir kıyafetle dolaşacak heretik bir tip"** olarak tasvir edilmiştir. Kanaatimizce bu motif, ilk Haçlı seferi sırasında ortaya çıkan Pierre l'Hermite adında bir papazdan alınmış olmalıdır. Çünkü Pierre l'Hermite de **"yalın ayak, sırtında kıldan bir aba ile eşek üzerinde bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaşır"** Batı dünyasını Haçlı seferine hazırlamıştı.

Onu bu hâlde gören herkes, sanki kalbi acılar içinde eriyor sanırdı. Fakat onun bu davranışı maske ve gösteriş idi. Halkı etkilemek için kullandığı yöntemlerden biriydi.

O, oynak ve her duruma uygun bir davranış göstermekte usta idi. “**Ateşi külün altında gizleme**” yeteneği çok büyüktü. Her konuda değişik bir tutum gösterirdi. Daima etrafını kollayarak konuşmakta, niyetini pek seyrek durumlarda ve nadiren açığa vurmaktaydı. Nezaketli bir tabiata sahipti. İkna yeteneği son derece yüksekti. Daima yumuşaklığı ve ılımlılığı tercih etmiştir. Her karşılaştığı kişi ile konuşur; dertlerini sessizce dinler; ıstırabını paylaşır; öfkesini haklı bulur ve onu, bütün dertlerin çözümü olarak sunduğu kendi amacına yönlendirirdi.

Baba İlyas Horasanî, amacına ulaşmak hususunda kendisine yararlı olan her şeyi kullanabilecek ve yapabilecek özellikte bir karakter ve ruh yapısına sahipti. Propaganda sanatında son derece başarılıydı. Zira o, **üzüm salkımını kılıç kabzasından daha iyi tutmaktaydı.**

Burada Baba İlyas Horasanî'nin karakteri hakkında söyleyebileceğimiz son söz şudur: **O, dinî özellikte bir lider olarak görünürse de, dinî inançları ve motifleri amacı için ustalıklı kullanabilen siyasî özellikte bir halk lideri idi. Siyasî bir halk lideri olarak da reformcu değil, ihtilâlcî bir düşünceye ve anlayışa sahipti. Zira kafası, gençlik yıllarından beri ihtilâlcî fikirlerle doluydu. Daha doğrusu onun, siyasî iktidarı ele geçirmek gibi açık ve kesin bir amacı vardı. Ona göre, mevcut yönetim tamamen kötüydü; ıslahı mümkün değildi; bütünüyle değişmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle onun amacı, yönetimi düzeltmek değil, tamamen değiştirmektir.**

KAYNAKÇA

AŞIKPAŞAOĞLU, (1970); *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, İstanbul.

CENABİ MUSTAFA EFENDİ, (1994); “*el-'Aylemü'z-Zâhir*”, *HANGİ ÜNİ?* henüz basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M. Kesik, İstanbul.

EBU'L-FEREC, (1950); *Ebü'l-Ferec Tarihi*, c. II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara.

ELVAN ÇELEBİ, (1995); *Menâkıbü'l-Kudsîyye*, yay. İ. E. A. Erünsal-A. Y. Ocak, Ankara.

HOFFER, Eric, (1980); *Kesin İnançlılar*, (Çev.: Erkil Günür), 1980 İstanbul.

İBN BİBİ, (1956, 1996); *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, tıpkı basım, (Çev.: M. Öztürk), I, II, Ankara.

İBNÜ'L-ESİR, (1979, 1982, 1986, 1987); *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, X, yay. C. J. Tornberg, Beyrut, (Çev.: A. Özaydın), İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1977); *Türk Millî Kültürü*, Ankara.

- KAPLAN, Mehmet, (1985); *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, 3: Tip Tahlilleri, İstanbul.
- KOCA, Salim (2011); *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara.
- KOCA, Salim, (2003); *Türkiye Selçukluları Tarihi C. II, (Malazgirt'ten Miryokefalon'a)*, Çorum.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, (1963); *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara
- OCAK, Ahmet Yaşar, (2009); *Babaîler İsyanı*, 4. baskı, İstanbul.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ, (1998); *Mir'âtü'z-Zaman*, yay. A. Sevim, Ankara.
- SİMON De Saint Quentin, (2006); *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, (Çev.: Erendiz Özbayoğlu), Antalya.